

ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ในเรื่องเล่าความทรงจำประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์*

ปัทมา ทิมประเสริฐกุล**

ทศพล ศรีพุ่ม***

รับบทความ: 16 กันยายน 2566

แก้ไขบทความ: 5 ธันวาคม 2566

ตอบรับ: 12 ธันวาคม 2566

บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นที่จดจำในปัจจุบันในฐานะศิลปินเอก กระนั้นยังมีเรื่องเล่าต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดภาพของพระองค์ในลักษณะอื่น บทความวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาการนำเสนอภาพของพระองค์ในเรื่องเล่าความทรงจำ 2 ประเภท ได้แก่ วรรณคดี 7 เรื่อง และเกร็ดประวัติศาสตร์ 17 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า

* บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง *เรื่องเล่าความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในชุดโครงการวิจัย “สมุทรสงครามศึกษา: เมืองแห่งสายน้ำทางปัญญา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ” พูนวิจัยของคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

** ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (อีเมล: pattamathee@hotmail.com)

*** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (อีเมล: sripum_t@su.ac.th)

ตัวบทวรรณคดีเสนอภาพ 4 ภาพ ได้แก่ ภาพกษัตริย์นักรบ ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของ
นานาชาติ ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม
ภาพเหล่านี้มีลักษณะร่วมกันคือ แสดงภาพกษัตริย์ในอุดมคติตามขนบการยอพระเกียรติ
แต่เหตุการณ์ที่นำเสนอมีความแตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคติ
กษัตริย์และมุมมองด้านความสัมพันธ์กับต่างชาติ ส่วนตัวบทเกร็ดประวัติศาสตร์นำเสนอ
ภาพ 2 ภาพ ได้แก่ ภาพชายหนุ่มผู้มีความรักร้อนแรง และภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรม
ราชจักรีวงศ์ ด้านหนึ่ง ภาพกลุ่มนี้สอดคล้องกับจุดเด่นของเกร็ดประวัติศาสตร์ที่เน้น
เรื่องราวส่วนตัวในราชสำนัก ขณะเดียวกันก็สะท้อนการเน้นคติ “อุภโตสุชาติ” และ
อิสริยยศเจ้าฟ้า เรื่องเล่าความทรงจำทั้ง 2 ประเภทจึงแสดงความสำคัญของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยต่อสังคมไทย และสะท้อนว่าความทรงจำที่มีต่อ
พระองค์นั้นก็ยึดโยงอยู่กับความรู้สึกนึกคิดของคนไทยที่เปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัยด้วย

คำสำคัญ: เรื่องเล่าความทรงจำ, พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ความทรงจำ
ศึกษา

Image of King Rama II in Memory Narratives Literary Works and Historical Anecdotes*

Pattama Theekaprasertkul**

Tossaphon Sripum***

Received: *September 16, 2023*

Revised: *December 5, 2023*

Accepted: *December 12, 2023*

Abstract

King Rama II is remembered as a distinguished artist. However, there are also other memory narratives that portray his image in various aspects. This article aims to examine these portrayals in two distinct genres of memory narratives: seven literary texts and seventeen historical anecdotes.

* This article derives from the research *Memory narratives of King Rama II*. This research is a part of the research series "Samut Songkhram Studies: A Town Flowing with Intellect, Culture, and Economy" funded by Faculty of Arts, Silpakorn University.

** Assistant Professor, Department of Thai, Faculty of Arts, Silpakorn University (E-mail: pattamathee@hotmail.com)

*** Lecturer, Department of Thai, Faculty of Arts, Silpakorn University (E-mail: sripum_t@su.ac.th)

The results find that the literary texts depict four different images: a warrior king, an internationally esteemed monarch, a royal artist and patron of the arts and culture, and a righteous ruler. These representations have a shared characteristic of presenting the image of the ideal Thai monarch, in accordance with established Thai literary eulogistic conventions. However, there are also discrepancies within the selection of events, which serve as a lens into the shifting notions of kingship and international relations. In the case of historical anecdotes, two dominant images emerge: the impassioned young man and the untarnished heir to the illustrious Chakri dynasty. These portrayals are intrinsically linked with the characteristics of the historical anecdotes, relating to court personal stories. On the other hand, they shed light on the promotion of the “pure-born (Ubhato Sujati)” notion and the royal rank “Chao Fa”. Consequently, these two types of memory narratives collectively underscore the significance of King Rama II within Thai society and highlight the inextricable interplay between his commemoration and the prevailing zeitgeist of each historical epoch.

Keywords: memory narratives, King Rama II, memory studies

ความนำ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี ในรัชสมัยของพระองค์ บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองในหลายด้าน ทั้งการเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับต่างประเทศ การค้า ศิลปกรรม และวรรณคดี พระองค์ทรงเป็นกวีเอกที่ทรงพระราชนิพนธ์งานวรรณคดีไว้มากมายและหลากหลาย โดยเฉพาะพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่อง *อิเหนา* ได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรว่าเป็นยอดของบทละครร่ำอีกทั้งในราชสำนักของพระองค์ก็มีกวีที่มีชื่อเสียงอยู่มาก เช่น กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์สุนทรภู่ นายอินทร์ธิเบศร์ (อิน) พระยาตรัง พระไชยวิชิต (เผือก) จนเป็นที่กล่าวขานกันโดยทั่วไปว่ารัชสมัยของพระองค์เป็น “ยุคทองของวรรณคดี” (ยุพร แสงทักษิณ, 2550, น. 255)

ภาพความเจริญรุ่งเรืองด้านศิลปวัฒนธรรมในรัชกาลที่ 2 เป็นที่ประทับใจตั้งแต่ในรัชสมัยของพระองค์และยังสืบทอดมาเรื่อย ๆ ถึงปัจจุบัน เช่น มุลนิธิศิลปินแห่งชาติและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดทำรายการ “สยามศิลปิน” ตอนหนึ่งชื่อ “พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๘ ผู้สร้างศาสตร์และศิลป์แผ่นดินไทย” (สยามศิลปิน, 2558) ส่วนอุทยานการเรียนรู้ TK Park ได้จัดทำวีดิทัศน์ “ยุคทองวรรณคดีไทย ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย” (TKParkchannel, 2558) อย่างไรก็ตาม เมื่อสำรวจข้อมูลเรื่องเล่าต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่ามีงานเขียนที่นำเสนอภาพของพระองค์นอกเหนือจากพระอัจฉริยภาพในทางศิลปกรรมและวรรณคดี ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความยิ่งใหญ่ของพระองค์ในฐานะนักปกครอง นักรบ และพระมหากษัตริย์ที่มีชาวต่างชาติมาพึ่งบารมีหรือแสดงความเป็นนักรักที่มีอารมณ์อ่อนไหว

นอกจากการนำเสนอภาพที่แตกต่างแล้ว งานเขียนที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังมีหลายประเภท เช่น วรรณคดีร้อยกรองและร้อยแก้ว เกร็ด

ประวัติศาสตร์ สารคดีพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจ และการดูเล่นพระราชประวัติ ในบรรดางานเขียนกลุ่มนี้ งานเขียนที่น่าเสนอภาพที่น่าสนใจ ได้แก่ กลุ่มวรรณคดี และเกร็ดประวัติศาสตร์ ตัวบททั้ง 2 ประเภทมีจุดเด่นร่วมกันคือ ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ เพื่อเล่าเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ให้น่าสนใจ และบางครั้งก็ถึงขั้น “สร้างสีสัน” ให้แก่เรื่องราวที่ไม่อาจหาหลักฐานมายืนยันได้ การแต่งเติมภาพที่ปรากฏในงานเขียนทั้ง 2 กลุ่มนี้จึงน่าจะสะท้อนความรู้สึกนึกคิดบางอย่างที่อยู่ลึกไปกว่าความปรารถนาที่จะบอกเล่าประวัติชีวิตของมนุษย์คนหนึ่งตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ ตัวบทกลุ่มนี้ยังเป็นต้นทางสำคัญให้นักวิชาการและนักประพันธ์นำมาใช้เป็นแหล่งข้อมูลในการผลิตซ้ำภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในงานวิชาการและวรรณคดีประเภทอื่น ๆ การกลับไปศึกษาข้อมูลทั้ง 2 กลุ่มจึงเป็นการย้อนกลับไปสำรวจความทรงจำของผู้คนที่มองและบันทึกเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้

ตัวบททั้ง 2 กลุ่มข้างต้นมีลักษณะที่สอดคล้องกับสิ่งที่เรียกว่า “เรื่องเล่าความทรงจำ” (memory narratives) ซึ่งชาร์ลอตต์ ลินด์ (Charlotte Linde) (Linde, 2015, p. 2) อธิบายไว้ว่า เรื่องเล่ามักจะนำเสนอเหตุการณ์เฉพาะบุคคลหรือการลำดับเหตุการณ์ในอดีตผ่านมุมมองและทัศนคติของผู้เล่าหรือผู้บันทึก จึงทำให้เกิดการบันทึกความทรงจำในรูปแบบหนึ่ง เรื่องเล่าความทรงจำ (memory narratives) จึงเป็นเรื่องเล่าประเภทหนึ่งที่เล่าเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่สัมพันธ์และแสดงให้เห็นถึงความทรงจำที่มีต่อบุคคล สถานที่ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรื่องเล่าความทรงจำปรากฏอยู่ในหลายลักษณะทั้งอัตชีวประวัติ ชีวประวัติ ภาพยนตร์ และนวนิยาย ในสังคมไทย เรื่องเล่าความทรงจำที่บันทึกเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นเรื่องเล่าความทรงจำที่ปรากฏอย่างแพร่หลายในทุกยุคทุกสมัย และนำมาเล่าในลักษณะผลิตซ้ำตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จุดมุ่งหมายหนึ่งที่สำคัญคือ การเผยแพร่พระราชประวัติให้เป็นที่รับรู้อย่าง

แพร่หลาย ทำให้พระราชประวัติของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ถูกนำมาเล่าซ้ำหลายครั้งในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดภาพของพระมหากษัตริย์ในมิติที่น่าสนใจ

จากการทบทวนวรรณกรรม ผู้วิจัยพบว่า มีงานวิชาการที่ศึกษาภาพของพระมหากษัตริย์ไทยในวรรณกรรมต่าง ๆ ตัวอย่างที่น่าสนใจคือ วิทยานิพนธ์ของศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม (2557) เรื่อง *ลักษณะเด่นของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของมารศรี สอทิพย์ (2551) เรื่อง *เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์* หนังสือที่ปรับจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของวันชนะ ทองคำเถา (2554) เรื่อง *ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย* วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกของปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล (2556) เรื่อง *ยวนพ่ายโคลงฉันท์: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างขนบและพัฒนาการของวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติของไทย* บทความวิจัยของปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล (2559) เรื่อง “ภาพแทนของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในยวนพ่ายโคลงฉันท์” และหนังสือที่ปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของปิยวัฒน์ สีแดงสุก (2566) เรื่อง *นเรศวรนิพนธ์: การเมือง อนุสาวรีย์ และประวัติศาสตร์เรื่องแต่ง* ผลการศึกษางานวิชาการที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ภาพของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมนั้นสร้างขึ้นมามีกลวิธีใด และสัมพันธ์กับแนวคิด อุดมคติ หรืออุดมการณ์ใด ในกรณีงานของวันชนะ ทองคำเถายังน่าสนใจที่แสดงให้เห็นว่าภาพลักษณ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชามีความกำกวมระหว่างภาพในฐานะวีรบุรุษและภาพในฐานะผู้แปรพักตร์จากอยุธยา นักประพันธ์ได้ใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อเน้นภาพด้านที่เป็นบวกให้แก่พระองค์เป็นหลัก

ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น กล่าวได้ว่ายังไม่มีการศึกษาในประเด็นเรื่องภาพของพระองค์มาก่อน ทั้งในทางวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะงานที่จะศึกษาให้เห็นภาพด้านอื่น ๆ นอกเหนือจากความเป็นศิลปิน วิธีการ

นำเสนอภาพลักษณ์ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงของภาพในสมัยต่าง ๆ ซึ่งสะท้อนภาพที่สังคมไทยเล็งจذจำพระองค์ งานวิชาการเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่มีอยู่เกือบทั้งหมดเน้นศึกษาพระราชนิพนธ์เป็นหลัก เช่น ตำราของเสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2520) เรื่อง *วรรณกรรมรัชกาลที่ 2* วิทยานิพนธ์ของธานีรัตน์ จตุทะศรี (2552) เรื่อง *พระราชนิพนธ์อิเหนาในรัชกาลที่ 2: การสร้างนิทานปันทิให้ป็นยอดแห่งวรรณคดีบทละครใน* งานวิชาการเหล่านี้อาจไม่ได้มุ่งนำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยตรง แต่การศึกษาบทพระราชนิพนธ์ของพระองค์ก็เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ของความทรงจำอย่างหนึ่งที่ฉายภาพวีของพระองค์จากผลงานพระราชนิพนธ์อันทรงคุณค่า จนมีนักวิชาการนำมาศึกษาอย่างกว้างขวางและไม่ห่างหายไปจากวงวิชาการ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเรื่องเล่าความทรงจำทั้ง 2 ประเภท ได้แก่ วรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาที่ได้น่าจะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ ทั้งในด้านที่แสดงให้เห็นว่า ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นมีภาพอื่นนอกเหนือจากความเป็นศิลปินอย่างไรบ้าง และภาพเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นแนวคิดอะไร และสัมพันธ์กับบริบทของทางสังคมและวัฒนธรรมไทยที่แวดล้อมการสร้างสรรคเรื่องเล่าเหล่านั้นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อสำรวจเรื่องเล่าความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์
- 2) เพื่อวิเคราะห์ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเรื่องเล่าความทรงจำประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์

ขอบเขตการวิจัย

ศึกษาตัวบทวรรณคดีจำนวน 7 เรื่องจากต้นฉบับที่ตีพิมพ์แล้ว และศึกษาตัวบทเกร็ดประวัติศาสตร์จำนวน 17 เรื่องจากต้นฉบับที่ตีพิมพ์แล้ว รายชื่อและภูมิหลังของตัวบทที่ใช้ในการศึกษาจะนำเสนอในหัวข้อการวิเคราะห์ตัวบทแต่ละประเภท

วิธีการดำเนินการวิจัย

- 1) รวบรวมเอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง
- 2) สืบหาเรื่องเล่าความทรงจำประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์ที่นำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- 3) วิเคราะห์ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในตัวบทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์
- 4) สรุปและอภิปรายผล
- 5) เรียบเรียงผลการวิจัยและนำเสนอในรูปแบบบทความวิจัย

ผลการวิจัย

1. การนำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในวรรณคดี

วรรณคดีไทยที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยตรงมีจำนวน 7 เรื่อง มีทั้งเรื่องแต่งโดยกวีที่มีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระองค์ และกวียุคหลังที่นำข้อมูลประวัติศาสตร์มาสร้างสรรค์เป็นวรรณคดี ส่วนใหญ่แต่งเป็นร้อยกรอง มีเพียงเรื่องเดียวที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ดังรายละเอียดในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ภูมิหลังของวรรณคดีที่มีเรื่องเล่าความทรงจำ

เกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่แต่ง	รูปแบบคำประพันธ์	เนื้อหา
1) โคลงยอพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	สันนิษฐานว่าแต่งหลัง พ.ศ. 2361 เพราะมีเนื้อความกล่าวถึงโปรตุเกสเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี	- โคลงสี่สุภาพ 157 บท - ร่ายสุภาพ ตอนต้นเรื่อง 1 บท และท้ายเรื่อง 1 บท	เนื้อหาทั้งหมดกล่าวถึงการเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติและพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างละเอียด
2) โคลงด้นเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย	พระยาตรัง	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2361	- โคลงด้นบาทกฤษณ 478 บท - ร่ายสุภาพนำเรื่อง 1 บท และร่ายสุภาพท้ายเรื่อง 1 บท	เนื้อหาโดยรวมกล่าวถึงพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
3) โคลงแลกลอนยอพระเกียรติ 3 รัชกาล	พระยาไชยวิชิต (เผือก)	สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยรัชกาลที่ 3	- โคลงสี่สุภาพ 85 บท - กลอนเพลงยาว 107 บท	เนื้อหากล่าวถึงพระราชกรณียกิจและพระเกียรติในด้านต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1-3

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่แต่ง	รูปแบบคำ ประพันธ์	เนื้อหา
			- โคลงสี่สุภาพ ท่ายเพลงยาว 16 บท	
4) เทศนาพระราช ประวัติใน พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้า นภาลัยและสุจริต จริยา	หม่อมเจ้าพระ ประภากรบวร วิสุทธิวงศ์ แห่ง วัดบวรนิเวศ วิหาร	เทศน์ถวาย เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2425 ณ พระที่นั่ง อนันต สมาคม	แต่งเป็นบท เทศน์ร้อยแก้ว	เนื้อหาเล่าพระราช ประวัติของ พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย ตั้งแต่อ่อนเสวย ราชสมบัติจนถึง สวรรคต
5) คำฉันท์เฉลิม พระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้า นภาลัย	พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรม หมื่นมหิศรราช หฤทัย	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2436 จารึกไว้ที่ ลัับแลไฟ พระราชวัง บางปะอิน	- กลุ่ขค์ประ ยาตรฉันท 12 จำนวน 25 บท	เนื้อหากล่าวถึงพระ ราชกรณียกิจและพระ เกียรติคุณของ พระบาทสมเด็จพระ พุทธเลิศหล้านภาลัย
6) สามกรุง	พระราชวรวงค์ เธอ กรมหมื่น พิทยาลงกรณ	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2487	แต่งด้วยคำ ประพันธ์หลาย ประเภท สลับกัน ทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน	เนื้อหากล่าวถึง ประวัติศาสตร์ไทยสมัย ต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคสุโขทัย มาจนถึงสงครามโลก ครั้งที่ 2
7) ผืนแผ่นดินนี้ ล้ำ แห่ล่งคุณ	ศุภร บุนนาค	แต่งเมื่อ พ.ศ. 2516	แต่งด้วยคำ ประพันธ์หลาย ประเภท	เนื้อหากล่าวถึง ประวัติศาสตร์ไทยสมัย

ชื่อเรื่อง	ผู้แต่ง	ปีที่แต่ง	รูปแบบคำ ประพันธ์	เนื้อหา
			สลับกัน ทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน	ต่าง ๆ ตั้งแต่ยุคสุโขทัย มาจนถึงรัตนโกสินทร์

ในภาพรวม วรรณคดีทั้ง 7 เรื่องมีลักษณะร่วมกันคือ แสดงพระราชกรณียกิจ และพระอัจฉริยภาพด้านต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น ยกย่องว่าทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่เพียบพร้อม ทรงพระปรีชาในการรบ ทรงปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง หรือทรงทำนุบำรุงสิ่งก่อสร้างทั้งในพระบรมมหาราชวังและวัดต่าง ๆ กล่าวได้ว่าวรรณคดีที่ถ่ายทอดภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เน้นถ่ายทอดภาพเชิงบวกตามขนบการยกย่องพระเกียรติในวรรณคดีไทยเป็นหลัก¹

อย่างไรก็ตาม วรรณคดีที่แต่งในยุคสมัยที่ต่างกันทั้ง 7 เรื่องนี้ยังมีการนำเสนอเนื้อหาเหตุการณ์ที่แตกต่างกันด้วย เหตุการณ์บางอย่างปรากฏในวรรณคดีทั้ง 7 เรื่อง บางเหตุการณ์ปรากฏเฉพาะเรื่อง หรือบางเรื่องอาจกล่าวถึงเหตุการณ์หนึ่งอย่างสังเขป แต่อีกเรื่องกลับกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันอย่างละเอียด ความต่างกันนี้ช่วยเน้นภาพให้โดดเด่นต่างกัน ทั้งยังสัมพันธ์กับบริบทประวัติศาสตร์และสังคมวัฒนธรรมในยุคสมัยที่แต่งอีกด้วย

¹ วิธียอพระเกียรติเช่นนี้พบได้ตั้งแต่ในจารึกสมัยสุโขทัย เช่น จารึกพ่อขุนรามคำแหง มีข้อความกล่าวว่า “พ่อขุนรามคำแหงนั้นหาเป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอนไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทยนี้ด้วยรู้ด้วยหลง ด้วยแกเลวด้วยหาญ ด้วยคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ อาจปราบฝูงข้าศึก มีเมืองกว้างซ่างหลาย” (จารึกพ่อขุนรามคำแหง ด้านที่ 4, 2555)

จากการวิเคราะห์ พบภาพที่โดดเด่นของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในวรรณคดี 4 ภาพ ได้แก่ ภาพกษัตริย์นักรบ ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรม และภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม มีรายละเอียดดังนี้

1.1 ภาพกษัตริย์นักรบ

ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในฐานะกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่เป็นภาพเด่นในวรรณคดีทั้ง 7 เรื่อง เนื่องจากเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญสืบเนื่องมาจากสมัยรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะการปราบปรามกบฏและการสู้รบกับอาณาจักรอื่นเพื่อปกป้องกรุงเทพฯ ในยามแรกตั้งอาณาจักร

เหตุการณ์ที่กล่าวถึงในวรรณคดีทั้ง 7 เรื่องมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่นำเสนอภาพกษัตริย์นักรบ²

เหตุการณ์ที่กล่าวถึง	1	2	3	4	5	6	7	รวม
ความขัดแย้งกับพม่า		✓	✓	✓	✓	✓		5
ความขัดแย้งกับเขมร		✓	✓	✓	✓			4
การกล่าวถึงไพร่พลและอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ	✓	✓	✓					3
การสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์และป้อมปราการ	✓			✓	✓			3
เหตุการณ์กาคาบข่าว-ปราบกบฏกรมขุนกษัตราธิราช	✓			✓				2

² ดูรายชื่อวรรณคดีตามลำดับเลขในตารางที่ 1

เหตุการณ์ที่กล่าวถึง	1	2	3	4	5	6	7	รวม
การตามเสด็จสมเด็จพระราชบิดา ไปในราชการสงคราม				✓	✓		✓	3
ความขัดแย้งกับเวียดนาม		✓			✓			2
การกล่าวถึงทัพเรือ		✓	✓					2
การปกป้องดินแดนไทยจาก มหาอำนาจตะวันตก						✓	✓	2
สมเด็จพระราชมารดาหนีไปซ่อน จากทหารพม่าเมื่อยังทรงพระ ครรภ์				✓				1
การตั้งกองคุ้มครองพระราชบิดา เมื่อคราวเสด็จไปวังหน้า				✓				1
	3	5	4	7	5	2	2	

ในภาพรวม วรรณคดีทั้ง 7 เรื่องแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัยทรงให้ความสำคัญในกิจการการรบ สามารถปราบปรามข้าศึกทั้งภายนอก
ภายใน ตัวอย่างที่น่าสนใจปรากฏใน *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัย* ซึ่งกล่าวถึงการปราบกบฏกรมขุนกษัตราธิราช ในวรรณคดีเรื่องนี้ได้ยกเหตุการณ์
“กาคาบข่าว” มาเล่าว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเสด็จขึ้น
ครองราชย์ ได้มีกาคาบหนังสือมาทูลในพระบรมมหาราชวัง เนื้อความกล่าวโทษกรมขุน
กษัตราธิราช พระราชชนดดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและพระราชโอรสใน
สมเด็จพระเจ้าตากสิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดให้กรมหมื่น
เจษฎาภินันท์ในขณะนั้นเป็นผู้ชำระโทษอย่างเด็ดขาด การเล่าเหตุการณ์ความสงบ
ตอนต้นรัชกาลด้วยการระบุว่ามิสัตว์มาแจ้งข่าวนี้แสดงให้เห็นบุญบารมีของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอย่างโดดเด่น

ส่วนโคลงฉันท์ยอพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง กล่าวถึงการรบบทางเรือระหว่างทัพไทยกับพม่า ซึ่งเป็นรูปแบบการรบที่ปรากฏไม่บ่อยนัก ในวรรณคดีไทย พระยาตรังได้บรรยายภาพการปะทะอย่างดุเดือดและแสดงความ เข้มแข็งของกองเรือไทย ดังนี้

๑ ขาเค็กในน่านน้ำ	นาศไกล
แสนหมื่นมาไปเคื่อง	แข่งสู้
พลเรือรวดเร็วไสว	ลมแล่น
พลพอรบเร็วรู้	รวบรอน ๆ
๑ การเรือชาญแคว้นแก้ว	การรบ
มาหมื่นมอดเมื่อมรณ	คลื่นน้ำ
ทั้งพระสมุทรทบ	ทับคลื่น
โถมศาสตรศัตรูซ้ำ	ล้มลอย ๆ

(พระยาตรัง, 2547, น. 244)

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาปริมาณเนื้อหา จะเห็นว่าเหตุการณ์ที่เลือกมา นำเสนอมีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงไปตามสมัยด้วย วรรณคดีกลุ่มแรกเป็นเรื่องที่แต่งโดย กวีที่อยู่ร่วมยุคสมัยกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้แก่ **หมายเลข 1-3** วรรณคดีกลุ่มนี้มีลักษณะเด่นคือ นำเสนอภาพผ่านเนื้อหาตามขนบของวรรณคดียอพระ เกียรติโบราณ เช่น บทชมเมือง บทชมทัพ หรือบทที่กล่าวถึงการรบกับอาณาจักรอื่น เพื่อ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่สามารถปราบปรามศัตรูได้ทุกทิศ ทั้งนี้ วรรณคดี กลุ่มนี้ยังไม่เน้นการเล่าเหตุการณ์ตามลำดับเวลา แต่จะยกมาเล่าตามประเด็นที่ตั้งไว้

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างวรรณคดีกลุ่มนี้จากเรื่อง *โคลงฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ของพระยาตรัง กล่าวว่

๒๒๙

๑ พระโอรสโอรสพัน	จักรพาล
ทาบทั้วทิศาเห็น	ห่อนเว้น
แม่ใครประทุษฐ์ลาญ	นิฤชีพ
นอกชื่อในคดเร้น	รวบรอน ฯ

(พระยาตรัง, 2547, น. 239)

ส่วนกลุ่มที่สองเป็นผลงานของกวีที่เกิดหลังรัชกาลที่ 2 ได้แก่ **หมายเลข 4-7** วรรณคดีกลุ่มนี้เลือกเหตุการณ์ที่นำมาเสนอและใช้วิธีการนำเสนอแตกต่างไปจากวรรณคดีกลุ่มแรก เช่น ไม่มีบทชมกระบวนทัพหรือรบรบ แต่กล่าวถึงการตามเสด็จพระราชบิดาไปในการสงคราม การป้องกันประเทศจากมหาอำนาจตะวันตก หรือเหตุการณ์ที่สมเด็จพระราชมารดาหนีไปซ่อนจากทหารพม่าเมื่อยังทรงพระครรภ์

งานกลุ่มนี้มักกล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามลำดับเวลาและมีแกนกลางของเรื่องคือ “รัฐชาติ” พระราชประวัติที่เล่าแสดงให้เห็นว่าพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นกลับไปส่งเสริมความมั่นคงของประเทศไทย สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่แบบตะวันตกที่เริ่มเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4-³

³ ดูคำอธิบายเรื่องอิทธิพลตะวันตกในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยในวิทยานิพนธ์เรื่อง *คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6* (พ.ศ. 2325-2468) ของสมศรี ชัยวนิชยา (2536, น. 65-94) และดูตัวอย่างการวิเคราะห์อิทธิพลการเขียนประวัติศาสตร์แบบตะวันตกใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* ฉบับ

เช่น **หมายเลข 5 สามกรุง** วรรณคดีเรื่องนี้ได้จัดวางเรื่องเล่าของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ในประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื้อความที่กล่าวถึงสงครามในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้กล่าวถึงทั้งความขัดแย้งระหว่างพม่ากับไทย และความสัมพันธ์ทางการทูตกับอังกฤษ แต่ส่วนที่กล่าวถึงความขัดแย้งกับพม่านั้นสังเขปยิ่ง มีเนื้อความโคลงสี่สุภาพเพียง 1 บท แต่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่อังกฤษรบพม่าและชักชวนไทยให้เข้าร่วมสงครามด้วยเป็นโคลงสี่สุภาพเนื้อความยาวถึง 10 บท เนื้อความยังยกย่องที่ฝ่ายไทยไม่พลีผลามเข้าร่วมศึก ดังว่า

๑ ฝ่ายไทยไม่รู้แน่ว่า	ทางไหน
ฝรั่งฤทธิ์เพียงไรใคร	ทราบเค้า
ยับยั้งชั่งหญัตัย	ดูก่อน
ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ	ร่วมค้าสงคราม
๑ อนึ่งไซ้ไรไม่ทราบแจ้ง	ในจิต
เหตุมิเคยต่อติด	ก่อนนั้น
ว่าชนชาติอังกฤษ	หนักแน่น ไฉนนอ
ใจมิวางทางหมั่น	ไม่วางใจคน ๆ
๑ หุนหันพลันแล่นเข้า	กับเขา
เขาพลาดอาจทำเรา	พลาดด้วย
ไปควรจะด่วนเดา	เดินดุ่ม
เราไม่หกตกห้วย	หากได้ไต่ตรงตรง ๆ

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2495, น. 231)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) กับฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ในบทความของฉลอง สุนทราวณิชย์ (2519) เรื่อง “วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย”

โดยสรุป การนำเสนอเหตุการณ์ที่แสดงการเอาชนะศึกต่าง ๆ สะท้อนภาพ กษัตริย์นักรบผู้ปกป้องพระราชอาณาจักรในยามที่กรุงเทพฯ เพิ่งแรกตั้ง อย่างไรก็ตาม ผลงานที่แต่งโดยกวีที่เกิดขึ้นหลังสมัยรัชกาลที่ 2 ได้ปรับเปลี่ยนมุมมองด้านการเมืองระหว่าง ประเทศ โดยแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชาติที่อำนาจทรงอิทธิพลในสายตากวีคือ ชาติ ตะวันตก เหตุการณ์ที่นำมาเสนอจึงแตกต่างกัน จากเดิมที่การสงครามเหล่านี้เคยเป็นสิ่งที่ แสดงความเกรียงไกรทางการรบและความยิ่งใหญ่ในฐานะกษัตริย์ที่ปราบทุกทิศ กลายเป็นการเน้นความโดดเด่นในด้านการทูต

1.2 ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ

ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติเป็นภาพอุดมคติอีกภาพหนึ่ง เนื่องจาก คติกษัตริย์ไทยแต่โบราณนั้นถือว่าพระจักรพรรดิราชคือผู้ปกครองทั้ง 4 ทวีปตามคติพุทธ ศาสนา ทำให้มนุษย์จากทวีปทั้งหลายต้องมาขอพึ่งบารมีของพระองค์ (*ไตรภูมิพิภพ*, 2526, น. 53) ส่วนในวรรณคดีไทย การนำเสนอคตินี้กล่าวถึงชนชาติต่าง ๆ ว่ามาขอ “พึ่ง พระบรมโพธิสมภาร” ส่วนใหญ่มักกล่าวถึงชาติในเอเชียเป็นหลัก เช่น *โคลงยอพระเกียรติ พระเจ้ากรุงธนบุรี* ของนายสวน มหาตเล็ก มีข้อความกล่าวถึงชาวมอญ ชาวเขมร ชาวชวา ชาวจีน ชาวลาว และชาวตะวันตกมาขอพึ่งบารมีสมเด็จพระเจ้าตากสิน (*โคลงยอพระ เกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี*, 2469, น. 8)

ภาพนี้เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญสมัยรัชกาลที่ 2 เนื่องจาก รัชกาลนี้เป็นช่วงที่ชาวตะวันตกกลับมาติดต่อทางการทูตกับไทยเป็นครั้งแรกหลังเสียกรุง ศรีอยุธยา และเป็นช่วงเวลาที่ไทยพยายามแผ่ขยายอิทธิพลกลับเข้าไปในดินแดนเพื่อน บ้าน โดยเฉพาะลาวและกัมพูชา ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรจึงเป็นประเด็นสำคัญที่ ปรากฏในความทรงจำของกวีด้วย

เหตุการณ์ที่แสดงภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติในวรรณคดีทั้ง 7 เรื่องมีรายละเอียดดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่นำเสนอ กษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ⁴

เหตุการณ์ที่กล่าวถึง	1	2	3	4	5	6	7	รวม
ชาวมอญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร	✓	✓	✓	✓				4
การได้บรรณาการจากหัวเมืองต่าง ๆ	✓	✓	✓					3
การได้ช้างเผือก 3 เชือก	✓	✓			✓			3
การรับคณะทูตจากอังกฤษ				✓		✓	✓	3
การต้อนรับคณะทูตจากโปรตุเกส	✓			✓				2
การใช้ธงช้าง							✓	1
พระเจ้ากรุงเวียตนามส่งราชสาสน์มา สนับสนุนให้ทรงขึ้นเป็นวังหน้า				✓				1
การส่งเรือไปค้าขายต่างประเทศ							✓	1
รวม	4	3	2	4	1	1	3	

จากตารางข้างต้น จะเห็นแนวโน้มความเปลี่ยนแปลงในการเลือกเหตุการณ์ที่นำมาเสนอเช่นกัน **หมายเลข 1-3** ซึ่งเป็นผลงานของกวีที่เกิดในสมัยรัชกาลที่ 2 เน้นกล่าวถึงชาวต่างชาติในเอเชียที่มาขอพึ่งบารมีเป็นหลัก เช่น เหตุการณ์ชาวมอญเดินทางเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร หรือการได้บรรณาการจากหัวเมืองต่าง ๆ ในขณะที่ **หมายเลข 4-7** มีการกล่าวถึงเหตุการณ์ใหม่ ๆ เช่น การรับคณะทูตจากอังกฤษ การใช้ธงช้าง และการส่งเรือไปค้าขายต่างประเทศ

⁴ ดูรายชื่อวรรณคดีตามลำดับเลขในตารางที่ 1

การกล่าวถึงชาติตะวันตกที่เข้ามาติดต่อในรัชกาลที่ 2 ยังมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปในวรรณคดีที่แต่งสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เดิมการกล่าวถึงทูตชาวตะวันตกจะกล่าวถึงในลักษณะเดียวกับอาณาจักรอื่นในเอเชีย คือกล่าวว่าคณะทูตเหล่านั้นมา “ฟังพระบารมี” ในขณะที่วรรณคดีหลังสมัยรัชกาลที่ 5 มักกล่าวว่าไทยประนีประนอมผ่อนปรนกับชาวตะวันตก ชาติตะวันตกจึงเป็นมิตรด้วย มิได้กระทำอันตรายแก่ไทยเหมือนที่กระทำแก่ประเทศรอบข้าง ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างจาก *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ที่กล่าวถึง “ประตูกัน” หรือประเทศโปรตุเกสซึ่งเข้ามา “ถวายราชบรรณาการ” ตามขนบวรรณคดียอพระเกียรติ เทียบกับตัวอย่างจากเรื่อง *ผีน้แผ่นไผ่น้ำล้า แห่ล่งคุณ* ที่มองเหตุการณ์นี้ว่า “การทูตไทยเล่นด้วย ใจเย็น” ดังนี้

โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

๑๕๒

๑ ประตูกันสารส่งเข้า	มาสมาน
ถวายราชบรรณาการ	อยู่เกล้า
กระบิลพัสดุ์สู่สมการ	ชมคต เสวตร์แฮ
เลื่องพระเกียรติยศเจ้า	ทั่วแคว้นชมพูฯ
(นุชนารถ กิจงาม, 2546, น. 43)	

ผีน้แผ่นไผ่น้ำล้า แห่ล่งคุณ

๒๗๐

๑ ปรีชาพระอยู่เกล้า	กรุงสยาม
ผีน้แผ่นประวัติศาสตร์แปลง	เปลี่ยนแล้ว

พันธภาพฝ่ายฝรั่งงาม	มีเงื่อน
ผืนผ่นผูกพร้อมแพรว	หย่อนคล้าย ฯ

๖๗๑

๑ ปรากฏนามฝรั่งอ้าง	ออกสาร
เบอร์นี่การะผัดหลาย	ชื่อชี้
แคมป์เบลทหารหาญ	หมายเหตุ
มาสู่ไทยครั้งนี้	เนื่องครัน ฯ

๖๗๒

๑ การทูตไทยเล่นด้วย	ใจเย็น
แลกเปลี่ยนสารจันรรจ์	เสนาะถ้อย
อีกมือหนึ่งฝรั่งเชิญ	ปิ่นขู่
ไทยตบหัวยี่ม่น้อย	โอบหลัง ฯ

(ศุภร บุนนาค, 2519, น. 112-113)

โดยสรุป การนำเสนอเหตุการณ์ที่ชาวต่างชาติมาของฝั่งพระบารมี สะท้อนภาพ กษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ ซึ่งสอดคล้องกับคติพระจักรพรรดิราช แต่เมื่อไทย เผลอญ่หน้ากับภัยคุกคามจากตะวันตก ภาพนี้ก็มีความเปลี่ยนแปลงไป จากแต่เดิมที่มัก กล่าวถึงต่างชาติที่มาขอฝั่งพระบารมี ก็เปลี่ยนเป็นมาเจริญสัมพันธไมตรีในฐานะมิตรที่ เท่าเทียมแทน เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงดำเนิน วิถีโคบายอย่างระมัดระวัง จนทำให้ไทยรอดพ้นจากการคุกคามของตะวันตก

1.3 ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรม

ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมเป็นภาพตามอุดมคติแบบโบราณ โดยทั่วไปแล้ว วรรณคดีไทยมักกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ว่าทรงบำรงศิลปวัฒนธรรมให้เจริญรุ่งเรืองอย่างกว้าง ๆ แต่ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจในด้านนี้เป็นจำนวนมาก และผลงานที่ทรงสร้างก็มีความงดงามเป็นแบบฉบับมาจนยุคหลัง โดยเฉพาะด้านศาสนา สถาปัตยกรรม และวรรณคดีเป็นเหตุให้ภาพนี้กลายเป็นอีกภาพที่โดดเด่นในวรรณคดีที่แต่งในรัชสมัยของพระองค์และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ด้วย

เหตุการณ์ที่กวีนิพนธ์มาเสนอเพื่อแสดงภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมมีดังนี้

ตารางที่ 4 แสดงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่น่าเสนอ

ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรม⁵

เหตุการณ์ที่กล่าวถึง	1	2	3	4	5	6	7	รวม
การทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี	✓		✓		✓	✓	✓	5
การสร้างสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง		✓		✓	✓		✓	4
การทำนุบำรุงกวี	✓		✓			✓	✓	4
การสร้างวัดอรุณราชวราราม			✓	✓	✓			3
การได้พระพุทธรูปุษยรัตน์			✓	✓	✓			3
การจัดพระราชพิธี 12 เดือน		✓		✓				2
การปฏิสังขรณ์และทำนุบำรุงวัดมหาธาตุ		✓			✓			2

⁵ ดูรายชื่อวรรณคดีตามลำดับเลขในตารางที่ 1

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

การปฏิสังขรณ์และทำนุบำรุงวัดราชบูรณะ		✓	✓					2
การแสดงนิมิตว่าทรงเป็นกวีเอก				✓		✓		2
การสร้างวิหารใหญ่วัดสุทัศน์เทพวราราม				✓				1
การสอบพระปริยัติธรรม					✓			1
การจัดพระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้ามงกุฎ				✓				1
การให้พระราชโอรสทรงพระผนวช				✓				1
การจัดพระราชพิธีวิสาขบูชา		✓						1
การจัดพระราชพิธีอาพาธพินาศ				✓				1
การชำระบทสวดมนต์				✓				1
การส่งสมณทูตไปลังกา				✓				1
	2	5	5	11	6	3	3	

จากตารางข้างต้น เหตุการณ์ที่นิยมนำมาถ่ายทอดมากที่สุดคือ การทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี การสร้างสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง และการทำนุบำรุงกวี ภาพนี้สอดคล้องกับพระอัจฉริยภาพที่โดดเด่นที่สุดและเป็นที่จดจำมากที่สุด เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้ถึง 11 เรื่อง และมีกวีเอกอยู่ในราชสำนักอย่างสุนทรภู่ นายอินทร์ธิเบศร์ (อิน) พระยาตรังรวมถึงพระยาไชยวิชิต (เผือก) ซึ่งเป็น 1 ในผู้แต่งวรรณคดีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ด้วย อีกทั้งเรื่องที่ทรงพระราชนิพนธ์ก็นำมาใช้ในการแสดงละครรำ ซึ่งเป็นรูปแบบมหรสพที่พัฒนาจนสมบูรณ์ประณีตในสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ด้วย (ธานีรัตน์ จัตูทะศรี, 2566, น. 399) ความเป็นเลิศในด้านศิลปกรรมเช่นนี้จึงทำให้ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมเป็นภาพที่โดดเด่นยิ่ง

การนำเสนอภาพนี้มีตัวอย่างทั้งจากงานของกวีร่วมสมัยและกวีในยุคหลัง กวีร่วมสมัยกับพระองค์ที่กล่าวถึงพระราชนิพนธ์ไว้อย่างชัดเจนคือ พระยาไชยวิชิต (เผือก)

ดังมีบรรยายใน โคลงแลกลอนยอพระเกียรติ 3 รัชกาล กล่าวถึงชื่อพระราชนิพนธ์เรื่อง
อิเหนา อุณรุท และ สังข์ทอง (“สุวรรณสังข์”) ความว่า

๑ อิเหนาสาวภาคย์เพี้ยง พิศวง

อุณรุทฤทธิรงค์	รุ่งฟ้า
พระสุวรรณสังข์ทรง	รูปเงาะ
หุ่นครุฑโชนหน้า	ปลูกปลื้มใจดูฯ

๑ แสนสนุกทุกหน่มหน้า สวรรค์

ไพเราะระตือชอน	ขับอ้าง
กล่าวกลอนสุนทรฉันท	ฉ่าชื่น
ยอพระยศเจ้าช้าง	เผือกผู้ครองเมืองฯ

(พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2518, น. 20)

เหตุการณ์ที่น่าสนใจอีกเหตุการณ์หนึ่งคือ การสร้างสวนขวา สวนแห่งนี้เป็น
อุทยานในพระบรมมหาราชวังที่สร้างตามแบบอย่างอุทยานของคหบดีจีน การสร้างสวน
ขวาถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญยิ่งจนมีบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร เนื้อความใน
พระราชพงศาวดารกล่าวว่า มีการขุดสระใหญ่ให้เป็นเกาะ แต่ละเกาะให้สร้างเก๋งจีนและ
ทำสะพานเชื่อม เมื่อสร้างเสร็จจึงไขน้ำเข้าสระ และโปรดฯ ให้บรรดาฝ่ายในจัดเรือคนละ
ลำ ลงเล่นมหรสพและการละเล่นต่าง ๆ อย่างครึกครื้น สวนขวาเป็นอุทยานสำหรับทรง
ผ่อนพระราชอิริยาบถพร้อมด้วยเหล่าเจ้านาย ข้าราชการบริวารและขุนนางใกล้ชิด รวมถึง
เป็นพื้นที่สร้างสรรค์วรรณคดีอีกแห่งหนึ่งในรัชสมัยด้วย (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาดำรงราชานุภาพ, 2562, น. 268-275)

ส่วนวรรณคดีก็กล่าวถึงการสร้างสวนขวอยู่หลายเรื่องเช่นกัน ในโคลงฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ของพระยาตรัง นำเรื่องสวนขวานี้มาเป็นเนื้อหาแรก ๆ ในตอนต้นเรื่อง และมีบทพรรณนาความงามของอุทยานว่าเหมือน “พระพิษณุ” สรรค์สร้าง ซึ่งหมายถึงพระวิศณุกรรม เทพแห่งการก่อสร้างสถาปัตยกรรมต่าง ๆ คำบรรยายลักษณะสวนขวาที่โดดเด่นคือมีการกล่าวถึงเงินจำนวนมาก และมีการขุดสระทำสะพานเชื่อมกันเป็นเกาะใหญ่น้อย ดังนี้

๑ ในพระนิเวศน์ไว้	สวนศรี
พวงพระพิษณุสรรค์	เสกสร้าง
พระที่นั่งจตุรตรี	มุขมาศ
แก่งระตะเดียรสล้าง	หลากหลาย ฯ
๑ ละแก่งประหลาดล้วน	หลากกัน
จินฉลุลักลาย	ลวดไม้
ฤกษ์ปะกังทัน	เทียมอาสน์ แลฤ
เลื่อมเลื่อมสุพรรณไฉ	หล่อศรี ฯ

(พระยาตรัง, 2547, น. 193)

โดยสรุป การนำเสนอเหตุการณ์ที่แสดงการอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมสะท้อนภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงเชี่ยวชาญในศิลปกรรมต่าง ๆ ภาพนี้น่าจะเด่นอย่างหนึ่งในรัชสมัยของพระองค์มาชยา และนำเสนอใจว่าภาพนี้ได้ตกทอดมาและกลายเป็นภาพกระแสหลักที่ไปปรากฏในพื้นที่ความทรงจำ⁶ต่าง ๆ จำนวนมาก ในอนุสาวรีย์ งานเทศกาล งานวิชาการ

⁶ พื้นที่ความทรงจำ (site of memory) พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ สิ่งปลูกสร้าง อนุสาวรีย์ งานศิลปะ บุคคลในประวัติศาสตร์ วันรำลึก ตัวบททางปรัชญาและวิทยาศาสตร์ ตลอดจนงาน

แบบเรียน หรือแม้กระทั่งในการโฆษณาแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ คณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อ พ.ศ. 2528 ประกาศให้วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของพระองค์ เป็นวันศิลปินแห่งชาติ

1.4 ภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม

สิทธิธรรม ตรงกับคำอังกฤษ legitimacy ในที่นี้หมายถึง ความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมือง (วรพร ภู่งศ์พันธุ์, 2564, น. 68) ในสังคมไทยนั้น การอ้างสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์มักกระทำไปพร้อมกันหลายคติ เช่น การอ้างเชื้อสายของบุรพกษัตริย์ การอ้างบุญบารมีตามคติจักรพรรดิราช หรือการอ้างเป็นเชื้อสายของพระพุทธเจ้าที่สืบมาจากพระเจ้าสมมุตราช (อนงก์ มากอนันต์, 2562, น. 50-51) ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละรัชสมัย

ในกรณีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เหตุการณ์ที่กวีนิพนธ์นำมาเสนอเพื่อแสดงภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมมีดังนี้

ตารางที่ 5 แสดงเหตุการณ์ที่นำมากล่าวถึงเพื่อนำเสนอภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม

เหตุการณ์ที่กล่าวถึง	1	2	3	4	5	6	7	รวม
การได้ช้างเผือก 3 ช้าง	✓	✓	✓	✓	✓		✓	6
การกล่าวถึงเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ	✓	✓	✓	✓				4
การจัดพระราชพิธีต่าง ๆ อย่างถูกต้องสมบูรณ์	✓		✓	✓				3

กระทำทางสัญลักษณ์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ทั้งเชิงวัตถุ เชิงสังคม และเชิงจิตใจ ที่เชื่อมโยงกับอดีตและอัตลักษณ์แห่งชาติของสังคมใดสังคมหนึ่ง (นันทนัย ประสานนาม, 2562, น. 62)

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

ทรงตั้งเจ้านายและข้าราชการให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ เมื่อต้นรัชกาล	✓			✓				2
การระบุเชื้อสายของพระบรมวงศานุวงศ์				✓	✓			2
การเสด็จพยุหยาตราทางชลมารคตามโบราณราชประเพณี	✓	✓						2
เจ้านาย ข้าราชการ และพระเถระทูลเชิญเสวยราชสมบัติ	✓							1
การกล่าวถึงกาคาบข่าว เหตุกรรมขุนกษัตราวุชิตเป็นกบฏ	✓							1
ทรงผนวชเป็นลำดับแรกด้วยมโหสิริยศสูงสุด				✓				1
พระเจ้ากรุงเวียดนามส่งราชสาสน์มาสนับสนุนให้ทรงขึ้นเป็นวังหน้า				✓				1
รัชกาลที่ 1 ทรงทดลองใจบรรดาขุนนางว่าสนับสนุนพระราชโอรสหรือไม่				✓				1
เจ้าคุณแวนถามเรื่องพระยศพระราชโอรสว่าเป็นเจ้าฟ้าหรือไม่						✓		1
	7	3	3	8	2	1	1	

จากตารางข้างต้น กล่าวได้ว่าการนำเสนอภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีทั้งส่วนที่เหมือนกับวรรณคดีไทยทั่วไปคือกล่าวว่าทรงเป็นผู้มีบุญบารมี คือทรงได้ช้างเผือก นอกจากนี้ยังมีการพรรณนาว่าพระองค์ทรงเป็นอวตารของเทพเจ้า เช่น โคลงด้นเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยของพระยาตรังเปรียบเทียบว่าพระองค์เป็นพระอินทร์ที่มาปกครองดาวดึงส์ ความเป็น

๒๗๖

๑ พางองค์อมรเมศแม่	อมรินทร์
ผ่านพิภพดาวดั่งส์	เด่นฟ้า
พร้อมโกศวรโกศิน	ครองครอบ
แสนอัปสรร้องหน้า	นอบถวาย ฯ

๒๗๗

๑ พระฤทธิประกอบแก้ว	การยุทธ์
ขรรค์วชิรเฉิดฉาย	เสกซ้า
อิกทั้งจักรวรุ	วรเดช
สังข์ทักขินวิญญ์	เลิศทรง ฯ

(พระยาตรัง, 2547, น. 248-249)

ข้อที่น่าสนใจคือ มีการกล่าวว่าพระองค์ทรงสืบสายเลือดแห่งราชตระกูลและได้ทรงผ่านพระราชพิธีต่าง ๆ สำหรับกษัตริย์ ในด้านการสืบสายเลือด มีตัวอย่างใน *เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสุจริตจิรียา* ที่เน้นย้ำว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นพระราชโอรสและพระญาติวงศ์ที่สำคัญที่สุด เมื่อคราวทรงพระผนวชพร้อมกับพระญาติที่มีพระชนมายุมากกว่า ก็ทรงได้ผนวชก่อนเนื่องจากมีอิสริยยศสูงที่สุด คือเป็นเจ้าฟ้าพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (อรรถพร ทรัพย์พลอย, 2557, น. 32)

ในเทศนาเรื่องนี้ยังกล่าวถึงเหตุการณ์ที่น่าสนใจช่วงปลายรัชกาลที่ 1 อันแสดงให้เห็นความสำคัญของการสืบทอดราชสมบัติจากพระราชบิดาอย่างราบรื่น เนื้อความในเทศนากล่าวถึงเหตุการณ์ภายหลังสมเด็จกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงคิดจะตั้งสมเด็จเจ้าลูกยาเธอ

กรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นเป็นวังหน้าแทน แต่ทรงอยากทราบความคิดบรรดาขุนนาง จึงทรงแกล้งตำหนิพระราชโอรสว่ามีอาจไว้พระทัยให้ว่าราชการแผ่นดินได้ บรรดาขุนนางก็กราบบังคมทูลว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ นั้นเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์เดียวที่เหลือในขณะนั้นและทรงรอบรู้ในราชกิจ จึงควรแต่งตั้งในพระยศที่จะว่าราชการได้ ดังความว่า

[...] ครั้นจะทรงสถาปนาแต่โดยพระราชดำรินั้นก็ไม่ทรงทราบ
อัยยาศัยข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง เป็นการขัดอยู่ จึงมีพระ
บรมราชโองการดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมหลวงอิศรสุนทร
ทรงพระเจริญแล้ว ไม่ปลงพระหฤทัยในราชการแผ่นดิน มีแต่ทรง
ฝึกฝนในการเล่น ก็ทรงพระพิโรธในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ นั้นเป็นอัน
มาก จึงพระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีมีความเศร้าโศกสลด
สยดสยองเกรงพระเดชานุภาพยิ่งนัก

ท่านอรรคมหาเสนาบดีปรึกษาดกลงเห็นพร้อมกันแล้ว จึง
ได้กราบทูลพระกรุณาว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า ไม่มีพระบรมราชวงศ์
ผู้ใหญ่พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งจะได้ช่วยจัดการทำนุบำรุง
แผ่นดินให้เป็นสุขสถาวรรวัฒนาสืบไป เห็นแต่สมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระปรีชาสามารถอาจทราบใน
ราชกิจทั้งปวง สมควรจะทำนุบำรุงแผ่นดินสืบไปภายหน้าได้

(อรรถวรรณ ทรัพย์พลอย, 2557, น. 35)

ส่วนความทรงจำที่เกี่ยวกับพระราชพิธีนั้น ด้วยพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ใน
บรมราชวงศ์จักรีพระองค์แรกที่ผ่านพระราชพิธีอุปราชภิเษกและบรมราชาภิเษกตาม

แบบแผนโบราณราชประเพณี⁷ พระราชนิพนธ์เรื่อง *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พรรณนาพระราชพิธีนี้เป็นโคลงถึง 157 บท เนื้อหาเกือบทั้งหมดกล่าวถึงองค์ประกอบและขั้นตอนในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอย่างละเอียด ส่วน *โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ของพระยาตรัง และ *เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสุจริตจริยา* ต่างกล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นเนื้อหาส่วนสำคัญเช่นกัน สะท้อนให้เห็นความสำคัญของพระราชพิธีนี้ในความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การบันทึกพระราชพิธีอย่างละเอียดนี้มีบทบาททั้งเป็นตำราสำหรับพระนครและเป็นเครื่องแสดงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ (ธานีรัตน์ จัตุสศรี, 2555) ใน *โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ยังจงใจนำเหตุการณ์การปราบกบฏกรมขุนกษัตราธิราชมาเสนอไว้ตอนต้นเรื่อง เนื้อหาของพระราชพิธีที่ตามมาในโคลงดั้นนี้ทั้งหมดจึงสัมพันธ์กับการแสดงพระเกียรติยศและสิทธิธรรมในการครองราชย์ที่ไร้คู่แข่งอย่างชัดเจน โคลงในท้ายเรื่องจึงใช้คำว่า “ปราบดาภิเษก” คือปราบดาภิเษก ซึ่งหมายถึงการขึ้นครองราชสมบัติด้วยการปราบปรามศัตรู (*เรื่องราวราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5*, 2509, น. 2) และทรงได้สิทธิธรรมมาโดยสมบูรณ์ ดังว่า

⁷ พิธีอุปราชาภิเษกของสมเด็จพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะทรงพระยศกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นการอย่างสังเขป เนื่องจากเครื่องราชูปโภคต่าง ๆ ยังสร้างมิแล้วเสร็จ ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งทรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้รับสถาปนาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล จึงได้มีพิธีอุปราชาภิเษกอย่างเต็มรูป (นนทพร อยู่มั่งมี และพัสวีสรี เปรมกุลนันท์, 2562, น. 18)

๑ ปราสาทาศึกเจ้า	ธรรณินทร์
กรมเจษฎาบดีดินทร์	กล่าวอ้าง
ปราชญ์ไต่สัจยนิ	ดีช่วย เติมนา
เฉลิมพระเกียรติเจ้าช้าง	เผือกผู้พิงพิง ๖

[...]

๑ ปราสาทาศึกสิ้น	เรื่องเรียง
ชนบพยุเลียบเวียง	ชลล้า
จบบริบูรณ์เพียง	ภอสติ ตรองนา
กรมเจษฎาบดีกลอนอ้าง	ว่าไว้เป็นเฉลิม ๖

(นุชนารถ กิจงาม, 2546, น. 43-45)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีทั้งลักษณะร่วมกับวรรณคดีไทยอื่น ๆ และมีภาพที่เฉพาะเจาะจงเนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกภายหลังการสิ้นกรุงศรีอยุธยาที่ได้เสวยราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาอย่างสงบบราบรื่น อีกทั้งยังทรงเป็นเจ้านายที่สูงด้วยพระอิสริยยศและรอบรู้ในราชการแผ่นดินเป็นอย่างดี หากเทียบกับภาพของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในยุคก่อนหน้า จะเห็นว่าการแย่งชิงราชสมบัติบ่อยครั้ง บางครั้งถึงขั้นที่ประหารพระอนุชา พระราชโอรส หรือพระราชนัดดา ดังในกรณีเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2564, น. 230-246) ภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมของพระองค์จึงโดดเด่น แตกต่างจากการสืบทอดราชสมบัติในอดีต

อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องการแสดงสิทธิธรรมด้วยการผ่านพระราชพิธีที่ถูกต้องนี้ปรากฏอยู่เฉพาะในทวบทสมัยรัชกาลที่ 2-5 เท่านั้น ส่วนผลงานในชั้นหลังอย่างสามกรุง และ ผืนแผ่นดินโพธิ์ล้ำ แผลงคุณ ไม่ได้ให้ความสำคัญกับสิทธิธรรมอื่น

นอกเหนือจากการแสดงพระบารมีโดยทั่วไป จึงไม่ปรากฏการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่าง ๆ อีก

โดยสรุป กล่าวได้ว่าภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในวรรณคดีดำเนินตามขนบการยอพระเกียรติในวรรณคดี คือทรงขึ้นเป็นกษัตริย์โดยชอบธรรม ทรงพระปรีชาทั้งกิจการภายในและภายนอก ทำให้บ้านเมืองสงบสุข และทรงทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม พบความแตกต่างของวรรณคดีที่แต่งโดยกวีที่เคยอยู่ร่วมในรัชสมัยและวรรณคดีที่แต่งโดยกวีในยุคหลัง ผลงานของกวีที่เคยมีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 นั้นแสดงให้เห็นความทรงจำที่รอบด้านกว่า คือมีการกล่าวถึงภาพหลายด้าน ทั้งในด้านการต่างประเทศ ศิลปวัฒนธรรม และการขึ้นครองราชย์ นอกจากนี้ งานกลุ่มแรกนี้ยังสะท้อนความคิดของคนในสมัยดังกล่าวต่างจากปัจจุบัน เช่น มองว่าศัตรูสำคัญของไทยในช่วงนั้นคือ พม่า มองว่าการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์สมบูรณ์ หรือมองว่าการเข้ามาของชาติตะวันตกนั้นเป็นการ “ฟังพระบารมี” ไม่ต่างกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐในอดีต ส่วนภาพในวรรณคดียุคหลังกลับมีรายละเอียดต่างไป เช่น มองว่าภัยจากภายนอกคือชาติตะวันตก และมองว่าการเจรจาต่อรองด้านการทูตในรัชสมัยพระองค์เป็นพระปรีชาที่สำคัญและเป็นจุดเด่นของไทย แทนที่จะเป็นการออกรบ

ส่วนในด้านภาพที่สัมพันธ์กับปัจจุบัน พบว่าภาพในฐานะกษัตริย์ศิลปินผู้ทรงอุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมมีความโดดเด่นต่อเนื่องมา เนื่องจากเป็นพระราชกรณียกิจหรือเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่จริงและเป็นที่จดจำกว้างขวาง ส่วนภาพกษัตริย์นักรบและกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาตินั้นมีปรากฏอยู่บ้างในงานที่เล่าพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจโดยรวม แต่ภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมลดความสำคัญไปจนแทบไม่ปรากฏในปัจจุบันเลย

2. การนำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเกร็ดประวัติศาสตร์

เกร็ดประวัติศาสตร์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า *historical anecdote* โลโอเนล กอสแมน (Lionel Gossman) (Gossman, 2003) ได้ศึกษาเรื่องเล่าประเภทนี้และได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ในทุกวันนี้ เกร็ดประวัติศาสตร์ก็ยังมึนนิยามไม่ชัดเจน (“ill-defined”) แต่งานเขียนกลุ่มนี้ก็มีลักษณะบางประการที่สังเกตได้ เช่น เป็นเรื่องเล่าสั้น ๆ เกี่ยวกับเหตุการณ์หนึ่ง อาจจะเป็นเรื่องจริงหรือแต่งขึ้น เรื่องเล่านี้ดำรงอยู่อย่างเป็นเอกเทศ แต่ก็สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ขนาดยาว กอสแมนยังเสนอไว้อย่างน่าสนใจว่า เกร็ดประวัติศาสตร์อาจทำหน้าที่สนับสนุนมุมมองต่อประวัติศาสตร์ โลก และธรรมชาติของมนุษย์ หรือกลับกัน อาจบ่อนเซาะมุมมองที่สถาปนาแล้วโดยการนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้องออกจากประวัติศาสตร์ทางการ หรือนำเสนอเหตุการณ์ “แปลก (“odd”)” ที่ไม่อาจจัดเข้าไว้ในมุมมองกระแสหลักได้

ในสังคมไทย เกร็ดประวัติศาสตร์มักสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทที่เรียกว่า “พงศาวดาร” หรือ “พระราชพงศาวดาร” ซึ่งเป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่สร้างสรรค์ด้วยชนชั้นนำไทยก่อนสมัยใหม่ จึงนิยมเรียกอย่างล้าลองว่า “เกร็ดพงศาวดาร” หรือ “พงศาวดารกระซิบ” ธงทอง จันทรางศุ (อ้างถึงใน ศราวิน ปานชัย, 2566) อธิบายความหมายของ “เกร็ดพงศาวดาร” ไว้ในการเสวนา “Book Club: พงศาวดารกระซิบ” เป็นงานเขียนที่มีลักษณะสารคดีกึ่งวรรณกรรม เนื่องจากเกร็ดพงศาวดารส่วนใหญ่มุ่งเล่าเรื่องราวที่เชื่อว่าเกิดขึ้นจริง แต่ไม่อาจยืนยันความถูกต้องของข้อมูลหรือการอ้างอิงหลักฐานตามหลักวิชาการ มักเป็นเรื่องส่วนตัวของเจ้านายในราชสำนักหรือเรื่องที่ไม่ได้บันทึกในเอกสารทางประวัติศาสตร์ และอ้างที่มาของเรื่องราวที่ถ่ายทอดแบบมุขปาฐะในลักษณะ “เล่ากันมาว่า”

จุดเด่นของเกร็ดประวัติศาสตร์คือ ถ่ายทอดเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์สั้น ๆ ที่มักไม่ปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์หรือวรรณคดี แต่นำ “เค้า” เหตุการณ์ประวัติศาสตร์มาสร้างสรรค์อีกชั้นหนึ่ง พร้อมกับสร้างสีสันและอารมณ์สะท้อนใจ อาจมีการอ้างข้อมูลประวัติศาสตร์นิพนธ์ หนังสือ หรือผู้รู้ที่น่าเชื่อถือมาสนับสนุนข้อมูลบ้าง หรือมีการแทรกเกร็ดความรู้ แต่ลักษณะสำคัญยังคงเป็นการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อสร้างรสทางวรรณกรรม เช่น มีการแทรกบทสนทนา การสร้างปมปัญหาแบบวรรณกรรม การเล่าภูมิหลัง หรือผูกเรื่องให้เกิดปมปัญหา ผู้อ่านเกร็ดประวัติศาสตร์จึงได้รับความบันเทิงจากการอ่านเรื่องราวที่น่าตื่นเต้นหรือเรื่องที่แสดงให้เห็นแง่มุมความเป็นมนุษย์ของเจ้านายชั้นสูงที่มักไม่ปรากฏแพร่หลาย แต่ก็ยังถือว่าเรื่องที่ได้อ่านนั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง⁸

จากการสำรวจ พบเกร็ดประวัติศาสตร์ที่เล่าเรื่องความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโดยตรงประมาณ 17 ฉบับ ส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องสั้น ๆ ที่รวบรวมอยู่กับเกร็ดประวัติศาสตร์เรื่องอื่นหรือในหนังสือพระราชประวัติของ

⁸ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนคือกรณีการพิมพ์เรื่อง *อภินิทราบรรพบุรุษ* ซึ่งว่าด้วยพระราชประวัติของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิตโปรดให้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2473 ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าปิยะภักดินารถ สุประดิษฐ์ ต่อมาภายหลังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลายพระหัตถ์เมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2479 ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ว่าเป็นเรื่องเท็จที่นายกุหลาบแต่งขึ้น แต่หม่อมเจ้าปิยะภักดินารถทรงเชื่อว่าเป็นเรื่องจริง (*สาส์นสมเด็จ*, 2504, น. 274-277)

พระองค์ และเกือบทั้งหมดมักเล่าเรื่องเดียวกัน คือ เรื่องรักซ่อนเร้นระหว่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี⁹

เกร็ดประวัติศาสตร์เหล่านี้มักเป็นการเล่าซ้ำโดยไม่ได้อ้างอิงที่มา ทำให้เนื้อหาของหลาย ๆ ฉบับตรงกันเกือบคำต่อคำ ทั้งยังไม่อาจจะนับได้ว่าฉบับใดเป็นต้นแบบให้แก่ฉบับอื่น ดังนี้

ตารางที่ 6 เกร็ดประวัติศาสตร์ที่มีเรื่องเล่าความทรงจำเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง / ชื่อหนังสือ	ผู้แต่ง / ผู้เรียบเรียง	(ปีที่แต่ง) ปีที่พิมพ์
1	อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์	บุญเดือน ศรีวรพจน์	(2460) 2545
2	พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดาฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม	ส.พลายน้อย	(2506) 2563
3	“ขัตติยราชปฏิพันธ์” ใน พงศาวดารกระซิบ	บรรเจิด อินทุจันทรวงศ์	(2508) 2521
4	โครงการดุ๊กในตู้	ศีกฤทธิ์ ปราโมช	(2514) 2548
5	49 ราชนิไทย	พิมาน แจ่มจรัส	2535

⁹ ระหว่างการค้นคว้า ผู้วิจัยยังพบการกล่าวถึงเกร็ดอื่น เช่น การเล่าถึงที่มาของเพลงบุหลันลอยเลื่อนว่าเกิดขึ้นเมื่อทรงบรรทมและทรงพระสุบินได้ยินเสียงเพลง หรือเล่าถึงเหตุการณ์ในที่ประชุมภวังคเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสุนทรภู่ อย่างไรก็ตาม เกร็ดเหล่านี้เล่าไว้สั้นมาก ประมาณ 1-2 บรรทัด หรือเพียงย่อหน้าเดียวที่แทรกไว้ในเรื่องอื่นเท่านั้น ไม่ได้มีลักษณะเป็นเรื่องเล่าดังเรื่องความรักซ่อนเร้นระหว่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

6	เลาะวัง: พระอัศวมเหสี พระภรรยาเจ้า และ เจ้าจอมในรัชกาลที่ 1-10	จุลลดา ภักดีภูมิินทร์	(2538) 2564
7	เลาะวัง: บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์สำคัญ	จุลลดา ภักดีภูมิินทร์	(2538) 2565
8	รักหลังราชบัลลังก์	สมบัติ จำปาเงิน	2542
9	พระบรมราชินี เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอม	ธนาภิต, นามแฝง	2543
10	เรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ ในพงศาวดาร	โรม บุนนาค	2548
11	นรชาติ	สมภาพ จันทระประภา	2549
12	ชีวิตรักเจ้าฟ้า	ลดา รูธิกรนก	2551
13	พระอัศวมเหสี พระบรมราชินี พระชายานารี เจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1-7	กัลยา เกื้อตระกูล	2552
14	เกร็ดประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์	ชานนท์ ท.	2556
15	รักในราชสำนัก	พิมาน แจ่มจรัส	2554
16	จอมนางวังหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์	กัลยา เกื้อตระกูล	2560
17	คนสำคัญในราชสำนัก จากอยุธยาถึง รัตนโกสินทร์	พินิจ หุตะจินดา	2561

เกร็ดประวัติศาสตร์ทั้ง 17 เรื่องที่ผู้วิจัยรวบรวมมีลักษณะร่วมกันคือ มุ่งเล่าเรื่องความรักซ่อนเร้นเมื่อคราวยังทรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เมื่อครั้งยังมีพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด สิ่งที่น่าสนใจคือ เรื่องราวความรักซ่อนเร้นนี้มีการกำหนดโครงเรื่อง คือประกอบด้วยการเปิดเรื่อง การผูกปมปัญหา การพัฒนาปมปัญหา ความขัดแย้งพุ่งขึ้นสูงสุด (climax) และการคลี่คลายปมปัญหา ดังตัวอย่างจากเรื่อง *ขัตติยราชปฏิพัทธ์* ซึ่งมีรายละเอียดเนื้อหามากที่สุดสำนวน ดังนี้

ตารางที่ 7 แสดงการกำหนดโครงเรื่องให้แก่เกร็ดประวัติศาสตร์เรื่องขัตติยราชปฏิพัทธ์

ลำดับโครงเรื่อง	ลำดับเหตุการณ์ในขัตติยราชปฏิพัทธ์
การเปิดเรื่อง	เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรได้พบเจ้าฟ้าบุญรอด
การผูกปมปัญหา	เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรชอบพอกับเจ้าฟ้าบุญรอด
การพัฒนาปมปัญหา	เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรลักลอบได้เสียกับเจ้าฟ้าบุญรอด
ความขัดแย้งพุ่งขึ้นสูงสุด	เจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
การคลี่คลายปมปัญหา	เจ้าจอมแว่นทูลถามพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกว่า พระโอรสในพระครรภ์เจ้าฟ้าบุญรอดมีพระยศใด ทรงตอบว่า เจ้าฟ้า

เมื่อนำเค้าโครงเนื้อหาข้างต้นจาก “ขัตติยราชปฏิพัทธ์” มาเปรียบเทียบกับเกร็ดประวัติศาสตร์สำนวนอื่น ๆ อีก 16 ฉบับ พบว่าเกร็ดประวัติศาสตร์เหล่านี้มีเค้าโครงเนื้อหาเหมือนกัน ผิดกันแต่มีรายละเอียดมากหรือน้อย บางฉบับอาจนำเรื่องราวนี้ไปเสริมกับพระอภัยมณีในทางวรรณคดีของพระองค์ บางฉบับอาจนำไปประกอบพระประวัติช่วงหนึ่งของเจ้าฟ้าบุญรอดหรือประวัติของเจ้าจอมแว่น หรือบางเรื่องอาจเล่าสรุปความอย่างย่อ บางเรื่องอาจมีบทบรรยายขนาดยาวและแทรกบทสนทนาของบุคคลในเรื่องด้วย แต่ทั้งหมดก็ยังเป็นโครงเรื่องเดียวกันอยู่ จนกล่าวได้ว่าเรื่องความรักซ่อนเร้นของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีในเกร็ดประวัติศาสตร์เหล่านี้เป็นเรื่องที่สืบทอดมาจากแหล่งเดียวกัน

จากการวิเคราะห์ ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ปรากฏเรื่องราวความรักซ่อนเร้นในงานเขียนประเภทเกร็ดประวัติศาสตร์แบ่งได้เป็น 2 ภาพ ได้แก่ ภาพชายหนุ่มผู้มีความรักที่ร้อนแรง และภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์

2.1 ภาพชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะทรงมีพระมเหสีและเจ้าจอมอีกหลายคน แต่เรื่องราวความรักระหว่างพระองค์กับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีกลับเป็นที่รู้จักมากกว่าเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากเรื่องนี้เป็นความรักอันแรงที่ผิดแบบแผนประเพณี ทำให้ทั้ง 2 พระองค์ได้รับโทษ และเป็นที่ขัดเคืองในหมู่พระญาติวงศ์ทั้งหลาย เรื่องมีว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อครั้งยังทรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมหลวงอิศรสุนทรได้ลอบสมิครักใคร่กับสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด พระธิดาในสมเด็จพระที่นั่งในรัชกาลที่ 1 อย่างลับ ๆ จนกระทั่งเจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงลงโทษห้ามมิให้ทั้งคู่พบกันเป็นเวลานาน จนกระทั่งเจ้าจอมแว่นในรัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทช่วยกันกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงพระราชทานอภัยโทษแก่ทั้ง 2 พระองค์

เรื่องความรักซ่อนเร้นนี้เป็นเรื่องเกร็ดที่เล่ากันในหมู่เชื้อพระวงศ์ดังใน *สาส์นสมเด็จพระ* หนังสือรวมลายพระหัตถ์โต้ตอบกันระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ กล่าวถึงร่องรอยของเรื่องราวนี้ที่เกี่ยวเนื่องกับการแต่งวรรณคดีเรื่อง *กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน* ไว้ว่า “ด้วยความสังวาศที่กล่าวในตอนนี เอารื่องที่จริงมากล่าวถึงการลักลอบรักใคร่อยู่กับนารีผู้ 1 ซึ่งมีคุณสมบัติต่าง ๆ อันพรรณาตลอดเห่เรื่อยตอนนี ถ้าเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดูทำนองน่าจะทรงแต่งเมื่อในรัชกาลที่ 1” (*สาส์นสมเด็จพระ*, 2505, น. 25) ภายหลังจึงมีผู้นำเรื่องราวนี้มาบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

ใน “ขัตติยราชปฏิพัทธ์” ฉบับที่บรรเจิด อินทจันทร์ยงได้มารวมไว้ในหนังสือ *พงศาวดารกระซิบ* ได้แสดงให้เห็นภาพความเป็นชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรงไว้ว่า

[...] วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จเข้าไปใน
พระตำหนักนั้นได้ทอดพระเนตรเห็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยน
ทราบมาตย์ เชิญพระอาการออกมาเล่าถวายกรมหลวงเทพหริรักษ์ ก็
มีพระทัยพิพัตร์ใครแต่นั้นมา แต่เป็นเวลาเศร้าโศกอยู่ก็ต้องนั่ง
ไว้นั่งในพระทัย ทั้งเป็นการย่ำเกรงกรมหลวงเทพหริรักษ์อยู่ด้วย แต่
หมั่นเสด็จไปฟังพระอาการเกินปรกติ พระราชประสงค์จะใคร่ได้
ทอดพระเนตรเห็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ เว้นวันหนึ่ง
สองวันเสด็จเข้าไปครั้งหนึ่ง เสด็จเข้าไปครั้งใดประทับอยู่นาน ๆ [...]

(บรรเจิด อินทจันทรวง, 2521, น. 103)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยสนิทเมื่อใครจะใกล้ชิดกับสมเด็จพระ
ศรีสุริเยนทราบมาตย์ ก็ได้ขอให้สมเด็จพระน้องนางเธอ 2 พระองค์ช่วยเป็นแม่สื่อให้
พระองค์ได้พบกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ในพระตำหนักอันกว้างใหญ่ จนมีครั้ง
หนึ่งที่พระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จมาเยี่ยมที่ตำหนัก
ของสมเด็จพระน้องนางเธอ ขณะที่ยัง 2 พระองค์กำลังเล่นสากันอยู่ ทั้งพระองค์และ
สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบมาตย์ต้องหลบเข้าไปในห้องบรรทม เมื่อพระราชมารดา
เสด็จกลับ ความใน *ชัตติยราชปฏิพัทธ์* บรรยายไว้ว่า

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นกรม
สมเด็จพระอมรินทราบมาตย์เสด็จกลับไปแล้ว ก็เสด็จออกจากห้อง
ท่านทั้งสามพระองค์ก็ชวนกันทรงพระสรวล แล้วรับสั่งกันว่า *ถ้า
คุณหญิงเข้ามาอนค้ำอยู่ที่นี่ ท่านจะทำประการใด* พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงรับสั่งว่า *ท่านมาบรรทมค้ำอยู่*

ที่นี่ ฉันทออกไม่ได้ ฉันทกินนอนในห้องสบายไปอีก ทั้งสามพระองค์ทรง
พระสรวล กรมหลวงเทพยวดีจึงทูลว่า ถ้าวรุษขึ้นท่านยังไม่กลับวัง ต่อ
เวลาเย็นจึงกลับไป ท่านมิต้องอดข้าววันยังค่ำหรือ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยรับสั่งว่า ของกินอะไรมีอยู่ในห้อง ฉันทก็ค้น
ออกมากินไม่ได้หรือ

(บรรเจิด อินทจันทร์ยัง, 2521, น. 108 [เน้นตัวเอียงตามต้นฉบับ])

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นชัดเจนว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
มิได้รู้สึกหวั่นเกรงพระราชอาญา ด้วยทรงรักใคร่ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี
ทั้งยังตรัสเป็นนัยว่าพระองค์ใคร่จะใช้โอกาสเสี้ยมนี้ในการสานสัมพันธ์กับสมเด็จพระศรีสุริ
เยนทราบรมราชินี เมื่อระยะเวลาผ่านไป สุดท้ายสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีจึง
ทรงพระครรภ์โดยที่ยังมิได้มีพิธีอภิเษกกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็น
เหตุให้พระราชบิดากวี จนเรื่องราวลงเอยด้วยดีเมื่อเจ้าจอมแว่นและสมเด็จพระบวรราช
เจ้ามหาสุรสิงหนาทช่วยกันกราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษ

ภาพชายหนุ่มที่มีความรักร้อนแรงนี้เป็นภาพโดดเด่นที่สุดในงานเขียนกลุ่มเกร็ด
ประวัติศาสตร์ และเล่าได้อย่างแพร่หลายมาจนถึงปัจจุบัน ในด้านหนึ่ง น่าจะเป็นเพราะ
ภาพนี้สัมพันธ์กับภาพลักษณ์ของศิลปินและกวีในสายตาคนไทย ซึ่งมองว่าศิลปินและกวี
เป็นผู้มีอารมณ์อ่อนไหว มีความรักได้ง่าย เกร็ดประวัติศาสตร์บางสำนวนจึงถ่ายทอด
เรื่องราวความรักซ่อนเร้นนี้เชื่อมโยงกับตัวบทพระราชนิพนธ์วรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย ทำให้ภาพในฐานะที่ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปินและภาพ
ชายหนุ่มที่มีความรักร้อนแรงกลายเป็นภาพสำคัญในความทรงจำกระแสหลัก ใน
ขณะเดียวกัน ภาพนี้ยังสื่อถึงบางประการที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมืองในช่วงเวลา
รัชกาลที่ 4-5 ซึ่งหันกลับมาเน้นความสำคัญของสายเลือดในการสืบสันตติวงศ์แทนการ

เน้นสิทธิธรรมในเชิงพิธีกรรมดังที่ปรากฏในตัวบทกลุ่มวรรณคดี ผู้วิจัยจะกล่าวถึงประเด็นนี้โดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

2.2 ภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์

ภาพนี้เป็นภาพรองที่แทรกอยู่ในเกร็ดประวัติศาสตร์บางฉบับ แต่ถือเป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจการนำเสนอภาพในเกร็ดพระราชพงศาวดาร ภาพนี้ถ่ายทอดผ่านองค์ประกอบสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ การแจกสาแหรกพระญาติวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและราชสกุล และการเน้นย้ำสถานะ “เจ้าฟ้า” ของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ภาพที่ปรากฏจึงแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระญาติวงศ์จำนวนมาก สำหรับใช้สอยในราชการต่าง ๆ ซึ่งเป็นการแสดงพระบารมีในทางอ้อม และเมื่อมีพระราชโอรสกับกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระราชโอรสนั้นก็มีฐานะเป็นเจ้าฟ้าสูงศักดิ์ที่สืบสายเลือดแห่งเจ้านายด้วย

การแจกสาแหรกพระญาติวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและราชสกุลมักปรากฏในตอนต้นเรื่อง ในด้านหนึ่งการแจกสาแหรกนี้ช่วยแสดงให้เห็นว่ามีบุคคลใดบ้างที่เป็น “ตัวละคร” สำคัญในเรื่องราวที่ผู้อ่านจะได้อ่านต่อไป การแจกสาแหรกนี้ยังทำหน้าที่เป็นเกร็ดความรู้เพื่อให้ผู้อ่านสมัยใหม่ที่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวในราชสำนักช่วงก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ได้เข้าใจมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็แสดงให้เห็นวงศาวานเครืออันยิ่งใหญ่ของบรมราชจักรีวงศ์ที่สืบเชื้อสายมายาวไกลตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การแจกสาแหรกจึงทำหน้าที่ทั้งในเชิงการให้ความรู้และความบันเทิงไปพร้อมกัน ดังในหนังสือ *คนสำคัญในราชสำนัก* ของพนิจ หุตะจินดา ได้กล่าวถึงพระราชประวัติของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีไว้ดังนี้

สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี พระนามเดิม เจ้าฟ้าบุญรอด [...] ทรงเป็นพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าแก้ว กรมพระศรีสudarักษ์ (พระเจ้าพี่นางเธอ “ตำหนักแดง” ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) กับเจ้าขรรค์ (เจ้าข้าว) เงินแช่ตัน

[...]

เจ้าขรรค์เงินนั้นเป็นบุตรคนที่ 4 ของมหาเศรษฐีในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปากกิ่ง รัชกาลจักรพรรดิหังอู่ [...] บิดาเจ้าขรรค์เงินจึงได้หนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในกรุงศรีอยุธยา สืบสกุลต่อมาเป็นเงินอย่างเก่าโดยมิได้ไ้ไ้เปียบเหมือนพวกตาด โดยตั้งนิวาสถานอยู่ตำบลถนนตาล ใกล้วัดพนัญเชิง (แพนงเชิง, พระนางเชิง) วรวิหาร เป็นพ่อค้าใหญ่ ชาวกรุงเก่าเรียกว่า เศรษฐีถนนตาล ส่วนมารดาของเจ้าขรรค์เงินนั้นเป็นน้องสาวร่วมบิดามารดากับท่านผู้หญิงน้อย ภรรยาคนที่ 2 ของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ว่าที่โกษาธิบดี (พระคลัง) ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระบรมธรรมิกมหาราชธิราช คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ [...]

(พินิจ หุตะจินดา, 2561, น. 492-493)

ส่วนการเน้นย้ำสถานะ “เจ้าฟ้า” ของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเป็นเนื้อความที่ปรากฏในเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ในตอนที่เจ้าจอมแว่น พระสนมในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้นำความเรื่องเจ้าฟ้าบุญรอดทรงพระครรภ์ขึ้นกราบทูล ทำให้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็รัยยิ่ง แต่เจ้าจอมแว่นได้ช่วยทูลไถ่เกลี้ย และแสดงให้เห็นว่าพระนัดดาที่เพิ่งเกิดนั้นมีเชื้อสายบริสุทธิ์ ดังคำบรรยายในหนังสือ *เลาะวัง: พระอัครมเหสี พระภรรยาเจ้า และเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1-10* ของจุลลดา ภักดีภูมินทร์ ว่า

“บทบาท” ตอนนี่ของขุนจอมแว่น เคยเล่าและมีผู้เล่ากันบ่อย ๆ คือเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแต่ครั้งยังทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงอิศรสุนทร ทรงลอบรักใคร่ได้เสียกันกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าบุญรอด ในรัชกาลที่ 1 จนถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีทรงพระครรภ์ อันเป็นเรื่องผิดธรรมเนียมราชประเพณี ก็ได้ขุนจอมแว่นเป็นผู้ค่อย ๆ กราบบังคมทูลให้ทรงทราบ และเมื่อทรงพิโรธ ขุนจอมแว่นก็เป็นผู้ช่วยกราบบังคมทูลผ่อนผันให้คลายกริ้ว อ้างว่าทั้ง 2 พระองค์ ทรงเหมาะสมกันด้วยเป็นลูกพี่ลูกน้อง ดำรงพระยศเจ้าฟ้าด้วยกัน พระกุมารกุมารี่ที่จะประสูตินั้นก็นับว่าเป็นอุกโตะสุชาติ [...]

(จุลลดา ภักดีภูมินทร์, 2564, น. 25)

เนื้อความในตอนท้ายข้างต้นเน้นให้เห็นความสำคัญของการสืบสายเลือดของพระมหากษัตริย์ที่บริสุทธิ์หรือที่เรียกว่า “อุกโตะสุชาติ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 13) นอกจากการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เจ้าจอมเสื่อทูลขอโทษแล้ว ในเกร็ดประวัติศาสตร์หลายเล่มยังกล่าวเปรียบเทียบกับเจ้าฟ้าบุญรอดกับเจ้าฟ้ากุณฑล ซึ่งทั้ง 2 พระองค์เป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้งคู่ แต่ทรงยกย่อง

เจ้าฟ้าบุญรอดมากกว่า และเรียกพระโอรสที่ทรงมีกับเจ้าฟ้าบุญรอดให้เป็นเจ้าฟ้าเช่นกัน คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ และเจ้าฟ้าจุฑาภรณ์ ซึ่งต่อมาก็คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนพระโอรสของเจ้าฟ้ากุนทลานั้นแม้จะมีศักดิ์เป็นเจ้าฟ้า แต่ก็ได้โปรดเรียกว่าเจ้าฟ้า เพียงแต่เรียกว่า “พระองค์” ตามชั้นยศ พระองค์เจ้านั้น ดังความในหนังสือ *รักในราชสำนัก* ของพิมาน แจ่มจรัส (2554, น. 378) กล่าวว่า “ว่ากันว่าสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระทัยสมเด็จพระอัครมเหสีเจ้าฟ้าบุญรอด แม้พระราชโอรสประสูติจากเจ้าฟ้ากุนทล 3 พระองค์ ก็ได้ทรงตั้งเป็นเจ้าฟ้า คงเรียกกันในวันว่า พระองค์ใหญ่ (เจ้าฟ้าอาภรณ์) พระองค์กลาง (เจ้าฟ้ามหามาลา) พระองค์ปัว (เจ้าฟ้าปัว)”

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าการเน้นสถานะและความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทำให้เห็นว่าทั้ง 2 พระองค์ทรงเป็นเชื้อสายของวงศ์วานอันยิ่งใหญ่ มีความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และเป็นผู้ตีมาแต่ดั้งเดิม เมื่อทั้ง 2 พระองค์ได้ครองรักกัน แม้จะเริ่มต้นอย่างผิดธรรมเนียมประเพณี แต่เชื้อสายของพระองค์ก็มีความบริสุทธิ์ยิ่ง กลายเป็นการเสริมสถานะของพระราชโอรสให้สูงส่งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเช่นกัน แนวคิดเช่นนี้สอดคล้องกับการเน้นสิทธิธรรมตามอิสริยยศที่ปรากฏวรรณคดีเรื่อง *เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสุจริตจริยา* ที่เน้นย้ำว่าพระองค์ได้ทรงพระผนวชก่อนพระญาติที่มีพระชนมายุมากกว่า เนื่องจากมีอิสริยยศที่สุด อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดในพระราชนิพนธ์ *ธรรมเนียมราชตระกูลในสยาม* ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เน้นการจำแนกเจ้าฟ้าชั้นต่าง ๆ อย่างละเอียด และถึงขั้นธรรมเนียมการเคารพตามลำดับยศไว้ชัดเจนว่า

เจ้าทั้ง 4 ชั้นนี้ ว่าแต่ด้วยลูกหลวง พระเยาวราชต้องถวาย
บังคม พระเจ้าลูกเธอทั้งชั้นซึ่งว่ามาก่อน พระเจ้าลูกเธอทั้งสามชั้นนั้น
ก็ถวายบังคมกันเป็นลำดับไปตามยศ ถึงจะแก่อ่อนกว่ากันอย่างไร
ไม่ได้กำหนดด้วยอายุ กำหนดเอายศเป็นประมาณ ถ้าลูกเธอมียศมาก
จะเป็นผู้น้อยเด็กทีเดียว ที่มีศนน้อยจะเป็นผู้ใหญ่แก่มากกว่ากันมาก ถึง
จะเป็นพี่ ป้า น้า อา ประการใดก็ต้องไหว้ ต้องเดินหลังผู้ที่มียศมาก
(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511, น. 13)

น่าสนใจว่าเกิดประวัติศาสตร์เรื่องนี้สัมพันธ์กับบริบทการเมืองไทยในสมัย
รัชกาลที่ 4-5 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เริ่มมีการให้ความสำคัญแก่ชาติกำเนิดของเจ้านายในการ
สืบราชสมบัติ ดังที่ทฤษฎี ธีรวัฒน์ (2525, น. 327-328) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามเชิดชูเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ว่ามีชาติกำเนิดสูงกว่า
บรรดาเจ้านายทั่วไป แม้แต่กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระยศ “เจ้าฟ้า” เป็นแต่เพียงพระองค์เจ้าเท่านั้น เพื่อให้เจ้า
ฟ้าจุฬาลงกรณ์มีสิทธิธรรมในการขึ้นครองราชย์สมบัติ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการกำหนดพระรัชทายาทได้โดยตรง เนื่องจาก
อาจจะขัดแย้งกับเจ้านายและขุนนางที่มีอำนาจในราชสำนักเวลานั้น¹⁰ ความคิดเรื่อง
อุกโตสุชาติที่อยู่เบื้องหลังภาพนี้กลับช่วยเสริมให้สถานะเจ้าฟ้าของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นสำคัญยิ่งขึ้น และสืบเนื่องไปจนถึงเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ซึ่งต่อมาจะ
ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย

¹⁰ ปัญหาที่ปรากฏให้เห็นชัดเจนในตอนต้นของ *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์*
รัชกาลที่ 5 ซึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อคราวพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใกล้สวรรคต
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2493, น. 1-9)

ในปัจจุบัน ภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์นี้ยังคงมีอยู่ในงานเขียนเกร็ดประวัติศาสตร์ที่ผลิตซ้ำภายหลัง แต่มิได้แพร่หลายและไม่เป็นที่รู้จักกว้างขวางเท่าภาพชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง เห็นได้จากเกร็ดประวัติศาสตร์ที่ผลิตซ้ำในภายหลังจาก “ชัตติยราชปฏิพัทธ์” เน้นการให้ความรู้เกี่ยวกับพระญาติวงศ์ในสายต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมากกว่าที่จะเน้นความสำคัญเรื่องชั้นยศของพระราชโอรส หรือบางฉบับถึงกับตัดเหตุการณ์เจ้าคุณแก้วทูลถามเรื่องพระยศเจ้าฟ้าออก เช่นเรื่องเล่า “รักซ้อนซ้อนรัก” ใน *รักในราชสำนัก* ของพิมาน แจ่มจรัส (2554) เป็นต้น

โดยสรุป การนำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเรื่องเล่าประเภทเกร็ดประวัติศาสตร์นั้นมีทั้งภาพชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง ซึ่งสัมพันธ์กับมิติความเป็นมนุษย์ปุถุชนของพระองค์ กับภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งสัมพันธ์กับสถานะความเป็นเชื้อสายของราชตระกูล การทำงานเขียนประเภทนี้เสนอภาพทั้ง 2 น่าจะเป็นเพราะจุดมุ่งหมายการสร้างความบันเทิงผ่านการรับรู้เรื่องราวนอกทำเนียบประวัติศาสตร์ทั่วไป

ภาพแรกในฐานะชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรงยังสอดคล้องกับความเป็นศิลปินของพระองค์ในความคิดของคนทั่วไป การเล่าเรื่องราวความรักผิดธรรมเนียมจึงยิ่งเข้มข้นและให้ความบันเทิงตื่นเต้นในฐานะ “วรรณกรรม” เรื่องหนึ่ง ส่วนภาพที่สองสัมพันธ์กับปัจจัย 2 ประการ ประการแรกคือ ภาพนี้สอดคล้องกับภาพในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมจากตัวบทกลุ่มวรรณคดี การแสดงสาแทรกหรือญาติช่วยเสริมความสืบเนื่องของพระบรมราชวงศ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพนี้เป็นการแสดงให้เห็นสถานะ “เจ้าฟ้า” ที่สูงส่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 อันเป็นรัชสมัยที่เริ่มมีการบันทึกเกร็ดประวัติศาสตร์นี้ด้วย อีกประการหนึ่ง การแสดงสาแทรกหรือญาติผ่านเรื่องราวความรักยังเป็นการถ่ายทอดเกร็ดความรู้ของพระราชวงศ์ให้คนทั่วไปเข้าใจได้ง่ายโดยไม่

ต้องใช้ภาษาราชการ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจความสัมพันธ์เครือญาติอันกว้างขวางของราชินิกุล และราชินิกุลได้ง่ายยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ น่าสังเกตว่าภาพที่นำเสนอผ่านเกร็ดประวัติศาสตร์ข้างต้นไม่ใช่เรื่องที่มีความสำคัญในเชิงการเมืองการปกครอง ทั้งหมดเรียกได้ว่าเป็น “เรื่องส่วนตัว” ของพระมหากษัตริย์ในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง เรื่องเหล่านี้จึงไม่มีบันทึกอย่างในประวัติศาสตร์ นิพนธ์ของทางการ อย่างไรก็ตาม การทำความรู้จักมนุษย์ผู้หนึ่งย่อมไม่อาจมีเพียงด้านภารกิจที่เป็นทางการ การเกิดเรื่องเกร็ดประวัติศาสตร์เช่นนี้สะท้อนความใคร่รู้มิติอื่น ๆ ในชีวิตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อประกอบกับพระราชกรณียกิจ และพระราชจริยวัตรของพระองค์ที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องราวที่ความรักแล้วเกร็ดประวัติศาสตร์จึงทำหน้าที่ช่วยเติมเต็มภาพความเป็นมนุษย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น นอกเหนือจากภาพที่เสนอในกลุ่มงานวรรณคดี ทั้งยังกลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการนำเสนอแนวคิดทางการเมืองในช่วงสมัยหนึ่งอีกด้วย

สรุปและอภิปรายผล

การวิเคราะห์ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในตัวบทประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าตัวบททั้ง 2 กลุ่มมีการนำเสนอภาพที่แตกต่างกัน สรุปผลการวิจัยได้ว่า เรื่องเล่าความทรงจำประเภทวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพบจำนวนทั้งสิ้น 7 เรื่อง แต่งโดยกวีที่มีชีวิตอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 2 และกวีที่เกิดภายหลังรัชกาลที่ 2 และเกือบทั้งหมดมีลักษณะการยอพระเกียรติตามขนบวรรณคดีไทย ส่วนเรื่องเล่าความทรงจำประเภทเกร็ดประวัติศาสตร์พบจำนวนทั้งสิ้น 17 เรื่อง การศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 จึงแสดงให้เห็นว่าเรื่องเล่าความทรงจำที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีอยู่

เป็นจำนวนมาก หลากหลาย และปรากฏตั้งแต่ในรัชสมัยของพระองค์และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

จากการวิเคราะห์เรื่องเล่าความทรงจำทั้ง 2 ประเภทข้างต้นตามวัตถุประสงค์ ข้อที่ 2 ยังพบว่าภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้มีเฉพาะภาพ ศิลปินเอกเท่านั้น ในวรรณคดีทั้ง 7 เรื่อง ประมวลเป็นภาพได้เป็น 4 ภาพ ได้แก่ ภาพ กษัตริย์นักรบ ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ ภาพกษัตริย์ผู้อุทิศบำเพ็ญ ศิลปวัฒนธรรม และภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม ภาพทั้ง 4 ภาพนี้เป็นภาพตามอุดมคติ ของพระมหากษัตริย์ไทย อย่างไรก็ตาม ภาพทั้ง 4 ยังมีรายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปตาม ยุคสมัย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ วรรณคดีที่แต่งช่วงรัชกาลที่ 2-5 เหตุการณ์ที่นำเสนอ ยัง สะท้อนอิทธิพลของคติกษัตริย์แบบโบราณ ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงพระปรีชาในด้านต่าง ๆ และ เป็นผู้ที่น่ามาชาติต้องมาขอพึ่งพระบารมี แต่ในวรรณคดีที่แต่งสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นคติของพระมหากษัตริย์อย่างสมัยใหม่ ซึ่งต้องเป็นผู้ที่ดำเนินนโยบายด้านการ ต่างประเทศอย่างสุขุม จึงทำให้ไทยรอดพ้นจากภัยคุกคามจากตะวันตก

ส่วนตัวบทประเภทเกร็ดประวัติศาสตร์ทั้ง 17 ฉบับ ประมวลเป็นภาพได้ 2 ภาพ ได้แก่ ภาพชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง และภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์ ทั้ง 2 ภาพนี้สอดคล้องกับลักษณะงานเกร็ดประวัติศาสตร์ที่เน้นนำเสนอภาพชีวิตส่วนตัวของเจ้านาย แต่น่าสนใจว่าภาพที่เกิดขึ้นนี้มาจากเรื่องราวเดียวกัน คือความรักซ่อนเร้นระหว่าง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี อีกทั้ง การวิเคราะห์องค์ประกอบของเรื่องเล่าความทรงจำยังเผยให้เห็นการเน้นความสำคัญของการสืบสันตติวงศ์ผ่านสายเลือด และเน้นความสำคัญของพระยศ “เจ้าฟ้า” ของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี

ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเกร็ดประวัติศาสตร์จึงไม่ได้เกิดจากการเน้น “เรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ” ให้มีสีสันเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคม

วัฒนธรรม และการเมืองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-5 เป็นแรงผลักดันให้เกิดขึ้นด้วย โดยเฉพาะการเน้นความสูงส่งของ “อุกโตสุชาติ” หรือการมีเชื้อสายกษัตริย์บริสุทธิ์ทั้งทางฝ่ายพ่อและแม่ ซึ่งเป็นคติที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และเป็นคติสำคัญที่ทรงใช้อ้างสิทธิธรรมในการครองราชสมบัติต่อมา

ในปัจจุบัน ภาพที่ปรากฏทั้งหมด 6 ภาพยังคงสืบทอดมา มีภาพเด่นที่ปรากฏในความทรงจำกระแสหลักและพื้นที่ความทรงจำอื่น ๆ คือ ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้อุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมและภาพในฐานะชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง บางภาพกลายเป็นภาพที่ปรากฏเฉพาะในงานเขียนพระราชประวัติ แต่ไม่ปรากฏในพื้นที่ความทรงจำอื่น เช่น ภาพกษัตริย์นักรบ และภาพกษัตริย์นักปกครองที่ปฏิสัมพันธ์กับต่างชาติ ส่วนภาพที่ลดความสำคัญลงหรือแทบไม่ปรากฏในปัจจุบันคือ ภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรมและภาพกษัตริย์ผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์

ลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นอิทธิพลการนำเสนอภาพตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากการศึกษาและเรียบเรียงประวัติศาสตร์ไทยตามแนวทางแบบตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเรียบเรียงตามแนวคิดเรื่อง “มหาบุรุษ (the great man)”¹¹ ซึ่งพยายามแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ไทยแต่ละพระองค์มีอัจฉริยภาพเฉพาะพระองค์และต่างทรงมีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2519, น. 224-225) ดังมีผู้กล่าวว่า “มีคำท่านผู้ใหญ่ว่าเมื่อต้นรัชกาลที่ 5 อ้างถึงการแต่ก่อนว่า เมื่อในรัชกาลที่ 1 นั้น ถ้าใครเข้มแข็งในการศึกสงคราม ก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ 2 ถ้าใคร

¹¹ ทฤษฎีมหาบุรุษ (the great man theory) เป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยศตวรรษที่ 19 มีแนวคิดสำคัญคือ มีมหาบุรุษผู้ทรงอิทธิพล เปี่ยมด้วยความสามารถ ความกล้าหาญ ความเป็นผู้นำ หรือได้รับแรงบันดาลใจจากเทพเจ้า เป็นผู้ตัดสินความเป็นไปในประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ นักคิดคนสำคัญที่เสนอทฤษฎีนี้คือโทมัส คาร์ไลล์ (Thomas Carlyle) (Carlyle, 1846)

เป็นจินตวิ ก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ 3 ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอาราม ก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ 4 ถ้าใครเรียนรู้ภาษาฝรั่งมาก ก็เป็นคนโปรด” (กรมศิลปากร, 2511, น. 1 [ขีดเส้นใต้โดยผู้วิจัย])

ผลการวิจัยในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า แม้ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในความทรงจำกระแสหลักจะเป็นเรื่องศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดีเพียงประการเดียว คล้ายกับภาพของสมเด็จพระนเรศวรที่มีความเป็นนักรบเป็นหลัก (มารศรี สอทิพย์, 2551) แต่ภาพที่หลากหลายของพระองค์ในงานเขียนประเภทต่าง ๆ กลับมีความคล้ายคลึงกับภาพของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในหนังสือของวันชนะ ทองคำเภา (2554) และเป็นความหลากหลายที่สัมพันธ์กับปัจจัยทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองด้วย

ที่สำคัญ ภาพ 5 ภาพที่ลดความสำคัญลงในปัจจุบันเป็นภาพที่ตอบสนองต่อปัจจัยร่วมสมัยในอดีต ภาพเหล่านี้เป็นปฏิกริยาที่ผู้คนเลือกนำเสนอและจดจำเรื่องราวของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไปตามความกังวล ความหวัง หรือความฝันในยุคสมัยของตน เมื่อปัจจัยเหล่านี้หายไป ภาพเหล่านั้นก็ลดความสำคัญลงและกลายเป็นเพียงภาพย่อยที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชประวัติโดยรวมเท่านั้น ส่วนภาพกษัตริย์ศิลปินนั้นเป็นภาพที่มีรากฐานหนักแน่น คือมีพระราชนิพนธ์อันประณีตจำนวนมากเป็นประจักษ์พยาน อีกทั้งยังสอดคล้องกับปรากฏการณ์สมัยใหม่ที่พระองค์ได้รับยกย่องให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก เมื่อ พ.ศ. 2510 ซึ่งกลายเป็นความภาคภูมิใจของสังคมไทยและรัฐสมัยใหม่ในเวทีระหว่างประเทศ ภาพนี้จึงยังคงมีบทบาท เป็นที่จดจำกันอย่างกว้างขวาง และ “อยู่ตัว” ในพื้นที่ความทรงจำต่าง ๆ แล้ว ผลการวิจัยครั้งนี้จึงช่วยสร้างองค์ความรู้ใหม่ในด้านเรื่องเล่าความทรงจำเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของไทยที่ยังคงมีอิทธิพลมาจนถึงปัจจุบัน และฉายให้เห็นประเด็นที่ควรศึกษาวิจัยเพิ่มเติมเพื่อเปรียบเทียบเรื่องเล่าความทรงจำประเภทอื่น ๆ ที่ถ่ายทอดภาพของพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์อื่นต่อไป

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร. (2511). *ตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- กัลยา เกื้อตระกูล. (2552). *พระอัครมเหสี พระบรมราชินี พระชายานารี เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1-7*. กรุงเทพฯ: ยิปซี.
- กัลยา เกื้อตระกูล. (2560). *จอมนางวังหลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2564). *ประวัติศาสตร์อยุธยา: ห้าศตวรรษสู่โลกใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศีกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว.. (2548). *โครงการดุกในตู้* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.
- โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี. (2469). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- จารึกพ่อขุนรามคำแหง *ด้านที่ 4*. (2555). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/51
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). *ธรรมเนียมราชตระกูลในสยาม*. พระนคร: เลียงเชียงจงเจริญ.
- จุลลดา ภักดีภูมิินทร์. (2564). *เลาะวัง: พระอัครมเหสี พระภรรยาเจ้า และเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1-10*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- จุลลดา ภักดีภูมิินทร์. (2565). *เลาะวัง: บุคคล สถานที่ และเหตุการณ์สำคัญ*. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ฉลอง สุนทราวณิชย์. (2519). *วิวัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์ไทย*. ใน ชานูวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ไทย* (น. 62-94). กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

- ชานนท์ ท. (2556). *เกร็ดประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006).
- ไชยวิชิต (เผือก), พระยา. (2518). *ยอพระเกียรติ 3 รัชกาล*. กรุงเทพฯ: บางกระบือการพิมพ์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2493). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2562). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์ (2006).
- ตรัง, พระยา. (2547). *วรรณกรรมพระยาตรัง* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ไตรภูมิภว (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2526). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชนากิต. (2543). *พระบรมราชินี เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอม*. กรุงเทพฯ: ปิรามิต.
- ธานีรัตน์ จัตูหะศรี. (2552). *พระราชนิพนธ์โอเหนาในรัชกาลที่ 2: การสร้างนิทานปันทยให้เป็นยอดแห่งวรรณคดีบทละครใน* (วิทยานิพนธ์ดุขปฏิบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ธานีรัตน์ จัตูหะศรี. (2555). ลิตตกระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารค: จากพระราชพิธีสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ. *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, 19(1), 39-62.
- ธานีรัตน์ จัตูหะศรี. (2566). *วรรณคดีพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นนทพร อยู่มั่งมี และพัสวีสิริ เปรมกุลนันท์. (2562). *เสวยราชสมบัติกษัตรา*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นฤมล ธีรวัฒน์. (2525). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

นันทนัย ประสานนาม. (2562). ประพันธ์ศาสตร์ของความหลัง: ความทรงจำวัฒนธรรม
การศึกษา. ใน สุรเดช โชติอุดมพันธุ์ (บ.ก.), *นววิถี: วิถีวิทยาร่วมสมัยใน
การศึกษาวรรณกรรม* (น. 45-117). กรุงเทพฯ: ศยาม.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2519). สมเด็จพระยามะราชานุภาพกับอาร์โนลด์ ทอยน์บี. ใน
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และสุชาติ สวัสดิ์ศรี (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์และนัก
ประวัติศาสตร์ไทย* (น. 208-244). กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

นุชนารถ กิจงาม (บ.ก.). (2546). *พระราชพิธีบรมราชาภิเษก: ประวัติศาสตร์จารีต
ประเพณี จากพระราชนิพนธ์ “ยกพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัย รัชกาลที่ 2”*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

บรรเจิด อินทุจันทร์ยง. (2521). *พงศาวดารกระซิบ*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.

บุญเตือน ศรีวรพจน์. (2545). *อภินิหารบรรพบุรุษและปฐมวงศ์* (สุจิตต์ วงษ์เทศ, บ.ก.).
กรุงเทพฯ: มติชน.

ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล. (2556). *ยวนพ่ายโคลงฉันท์: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างชนบและ
พัฒนาการของวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติของไทย* (วิทยานิพนธ์ดุษฎี
บัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล. (2559). ภาพแทนของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในยวนพ่าย
โคลงฉันท์. ใน *รวมบทความวิจัยการประชุมวิชาการระดับชาติ SMARTS
ครั้งที่ 6: อัตลักษณ์แห่งเอเชีย 2016* (น. 58-69). ชลบุรี: คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปิยวัฒน์ สีแดงสุก. (2566). *นเรศวรนิพนธ์: การเมือง อนุสาวรีย์ และประวัติศาสตร์เรื้อรัง*
แต่่ง. กรุงเทพฯ: มติชน.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2495). *สามกรุง*. พระนคร: ชัยฤทธิ

พิมาน แจ่มจำรัส. (2535). 49 ราชนิไทย (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: นิตยสาร “คลังสมอง”.

พิมาน แจ่มจำรัส. (2554). รักในราชสำนัก (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พินิจ หุตะจินดา. (2561). คนสำคัญในราชสำนัก จากอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: แสงดาว.

มหิตร์ราชฤทธิ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2467). คำแก้กระทุ้ธรรมของหม่อมเจ้าจันทราจุฑากับพระนิพนธ์ของเสด็จดาแลเสด็จพ่อ. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร.

มารศรี สอทิพย์. (2551). เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์ (วิทยานิพนธ์ดุขุภีบัณฑิต สาขาภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ยุพร แสงทักษิณ. (2550). วรรณคดีสมัยกรุงธนบุรี - กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2394. ใน เอกสารการสอนชุดวิชา พัฒนาการวรรณคดีไทย หน่วยที่ 1-7 (พิมพ์ครั้งที่ 7, น. 207-327. กรุงเทพฯ: สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 5. (2509). พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

โรม บุนนาค. (2548). เรื่องรัก ๆ ใคร ๆ ในพงศาวดาร. กรุงเทพฯ: สยามอินเตอร์บุ๊คส์.

ลดา รุธิรณก. (2551). ชีวิตรักเจ้าฟ้า (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ดีเอ็มจี.

วรพร ภู่งศ์พันธุ์. (2564). สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายเฑียรบาล (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: แสงดาว.

วันชนะ ทองคำเภา. (2554). ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศราวิน ปานชัย. (2566). “ธงทอง-ชานันท์” ชี “พงศาวดารกระซิบ” เรื่องเล่ากอสลิป
สร้างสีสันให้อดดีด. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_101949
- ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม. (2557). ลักษณะเด่นของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขา
ภาษาไทย). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศุภร บุนนาค. (2519). วรรณกรรมไทยเรื่อง ผีนผ่นไฟนี้ล้าหล่งคุณ. กรุงเทพฯ:
ธนาการกรุงเทพ.
- ส.พลายน้อย. (2563). พระบรมราชินีและเจ้าจอมมารดา ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม.
กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.
- สมบัติ จำปาเงิน. (2542). รักหลังราชบัลลังก์. กรุงเทพฯ: ฐานการพิมพ์.
- สมภพ จันทรประภา. (2549). นรชาติ. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- สมศรี ชัยวณิชยา. (2536). คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่
รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ.2325-2468) (วิทยานิพนธ์ดุขฎิบัณฑิต สาขา
ประวัติศาสตร์). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สยามศิลปิน. (2558, 2 มีนาคม). พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ฐ ผู้สร้าง
ศาสตร์และศิลป์แผ่นดินไทย [วิดีโอ]. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก
<https://www.youtube.com/watch?v=x8s8cOSvTpM&t=2235s>
- สาส์นสมเด็จพระ (เล่ม 1). (2505). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- สาส์นสมเด็จพระ (เล่ม 10). (2504). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. (2520). วรรณกรรมรัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

อรรรรณ ทรัพย์พลอย (บ.ก.). (2557). *เทคนาพระราชประวัติและพระบวรราชประวัติ*.

กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

อเนก มากอนันต์. (2562). *จักรพรรดิราช: คติอำนาจเบื้องหลังชนชั้นนำไทย* (พิมพ์ครั้งที่

2). กรุงเทพฯ: มติชน.

TKParkchannel. (2558, 16 พฤษภาคม). *ยุคทองวรรณคดีไทย ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* [วิดีโอ]. สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2566 จาก

<https://www.youtube.com/watch?v=Tj7XVkbEuAg>

ภาษาต่างประเทศ

Carlyle, T. (1846). *On heroes, hero-worship, & the heroic in history*. New York: Wiley and Putnam.

Gossman, L. (2003). Anecdote and history. *History and Theory*, 42(2), 143-168.

Linde, C. (2015). *Memory in Narrative*. In *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction* (K. Tracy, C. Ilie, & T. Sandel, Eds.). New Jersey: John Wiley & Sons.